

**Késő avar kor végi közösségi átalakulások a sziráki temető
tipokronológiai vizsgálatán keresztül**

**37. ORSZÁGOS
TUDOMÁNYOS
DIÁKKÖRI
KONFERENCIA
2025**

Jelige: Griffes-Indás

2025. január

Tartalomjegyzék

CÉLKITŰZÉSEK	2
A SZIRÁKI SÍROK LELETANYAGÁNAK TIPOKRONOLÓGIAI ELEMZÉSE.....	3
1. ÖVGARNITÚRÁK	3
1.1 Közép avar kor vége és késő avar kor eleje (7-8. század fordulója)	4
1.2.Késő avar kor középső harmada (8. század középső harmada)	7
1.3 Késő avar kor vége és posztavar kor (9. század)	12
Az övgarnitúrák tárgyalása	21
2. FÜLBEVALÓK ÉS KARIKAÉKSZEREK	22
2.1 Díszítetlen nyíltvégű karikaékszerek	23
2.2 Kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók	24
2.3 Ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók	25
2.4 Ovális karikájú, aranyozott, granulált gyöngycsüngős fülbevalók	26
2.5 Pánttal díszített, egymásba hajlított végű karikaékszerek	27
2.6 Drótékszerek	28
FÜLBEVALÓK ÉS KARIKAÉKSZEREK ÖSSZEGZÉS	31
3. FEGYVEREK	32
3.1 Balta.....	32
TÁRSADALMI ÁTRENDÉZŐDÉSEK ÉS KÖZÖSSÉGI ÁTALAKULÁSOK A KÉSŐ AVAR KOR VÉGÉN A SZIRÁKI TEMETŐBEN	34
ÖSSZEFOGLALÓ	38
BIBLIOGRÁFIA.....	40

CÉLKITŰZÉSEK

A kutatás kettős célt igyekszik megvalósítani. Az első, hogy a leletanyag tipokronológiailag jól használható tárgytípusai, tehát az övgarnitúrák és a fülbevalók, illetve karikaékszerek és egy baltatípus segítségével elhelyezzük a temető használatát egy relatív kronológiai idővonalon, ha pedig lehetséges, akkor megfigyjük a temető használatának menetét, horizontális stratigráfiai és kronológiai csoportjainak elhelyezkedését.

Ezen túlmenően pedig a késő avar kori társadalom struktúráinak és a temetkezési hagyomány változásainak lecsapódását is igyekszem megfigyelni a lelőhely temetkezéseiben. Ezt egy módszertani kísérlettel fogom megtenni, melynek lényege, hogy lehet olyan egyszerűbb, szegényesebb tárgytípusok segítségével, mint a vaskések, következtetéseket vonjak le a sziráki temető társadalmi struktúráinak és tradícióinak változásához egy nagyobb késő avar kori kontextusban.

A sziráki temetőt az Archeológiai Közlemények 1895.-ös számában publikálta Dr. Pósta Béla, aki közzé tette a sírok leírását és a bennük talált tárgytípusokat, egyesekről rajzot is készítve¹, illetve a temető térképet is közreadta. Azóta senki nem foglalkozott a temető modern feldolgozásával. Ez a munka e téren tenne előrelépéseket, illetve esettanulmányként szolgálna arra, hogy milyen lehetőségeink vannak a hasonlóan régi és hátrányos helyzetű leletanyagok új tudományos értelmezése során.

¹ Pósta 1895.

A SZIRÁKI SÍROK LELETANYAGÁNAK

TIPOKRONOLÓGIAI ELEMZÉSE

1. ÖVGARNITÚRÁK

Szirákon 10 sír (16., 21., 23., 24., 26., 27., 38., 39., 41. és 52. sír) tartalmazott övet díszítő bronz vereteket, ebből két sírban volt teljes övveret készletet (41. és 52. sírok). Egyes sírok hiányos készlettel rendelkeztek, mellékszíjveretekkel, esetleg kisszíjvéggel (16, 21. és 39. sírok), a többi leletanyag teljesen hiányzik, de a leírások alapján is a 27. és a 23. sírban volt még értékelhető leletanyag, míg a többiből csak kisebb lemezes töredékek kerültek elő. Az öves sírok közé nem vettem bele a 34. sírt, melynek csak egy értékelhetetlen csüngőveret töredéke van. A veretek nagyrésze a késő avar kori öntött, úgynevezett „griffes-índás” körhöz tartozik. A fejezet során a tárgyak tipokronológiai elemzésére teszek törekvéseket, síronként haladva.

1.1 Közép avar kor vége és késő avar kor eleje (7-8. század fordulója)

A 23. sír (2. tábla) leletanyaga teljesen hiányzik, viszont Pósta Béla közlésének köszönhetően vannak rajzaink a tárgyakról. A sír tartalmazott egy trapéz keretű, lemezes testű bronz csatot, melyen három szegecs üt át, és egy lemezes tokú, de öntött, U alakú, áttört indadíszes, egy szegeccsel átütött kisszíjvéget.

A lemezes testű csatok Garam Éva szerint a tiszafüredi temetőjében a 3. fázisra jellemzőek, mely a közép avar kor végére és a késő avar kor elejére tehető nagyjából Kr.u. 700-725. környékére, mely megegyezik a leobersdorfi temető MA periódus végi, SPA I. fáziséval.² Leobersdorf esetén az öntött szíjvégek lemezes veretekkel való előkerülése szintén az SPA I. korszakra tehető, tehát a 8. század elejére. Ebből a korszakból jó párhuzamok az 51 és 56.

² Garam, 1995, 400-402.

sírok³, amelyek szintén öntött és lemezes veretek együttesét tartalmazták.⁴ Jó párhuzam lehet még a 134. sír lemezes testű csatja is.⁵ Tiszafüred temetőjéből az 1064. sír csatteste hasonló, karikája is hasonlít, de nem tökéletes párhuzam.⁶

A kisszíjvég párhuzamait tekintve Jánoshida-Tótképuszta 4. sírjából⁷ van egy hasonló ornamentikájú szíjvég, mely a geometrikus laposindás stíluson belül egy S alakú indaszár kettős félpalmetta motívummal.⁸ Tiszafüredről jó párhuzamok a 363. sír 6-8. tárgyai, az ornamentikái és tokos kialakítása egyezik az a sziráki kisszíjvéggel a kép alapján, formára kissé eltér, és a sírban lévő lemezes és öntött garnitúra vegyes jelenléte miatt korban is egyezik, a harmadik fázishoz hasonló jellegzetességei vannak, a 1194. sír 3-5. kisszíjvégeinek ornamentikája nagyon hasonló mintát mutat az ittenivel, de a formája és kialakítása más. Az 1264. sír 1-3. kisszíjvégeinek hasonlóan van lemezes kialakítással záródik a tokja, és az áttört indaornamentika is párhuzamba állítható a 23. sír szíjvégével, míg az 1272. sír 1-2. tárgyai kialakításban is hasonlít, és ornamentikában is, de teljesen öntött a tokja, nincs lemezes kialakítása.⁹

Összegezve a 23. sír leletanyagát, a benne található lemezes testű csat alapján, az öntött és lemezes elemek vegyülése miatt talán ez lehet a temető egyik legkorábbi sírja, a párhuzamok alapján leginkább a 8. század eleji keltezés tűnik valószínűnek.

A 24., 26. és 27. sírok (2. tábla) leletanyaga szintén hiányzik, csak a feltáró rajzai maradtak fent róluk. Ezek közül a legtöbb figyelmet a 27. sír érdemli, mivel abban található volt egy öntött, tokos, mindkét oldalán indaornamentikával díszített bronz nagyszíjvég, melynek függesztője is horgos, félpalmettás S alakú indával díszített, két szegeccsel átütve. Négy téglalap alakú lemezes bronzveret kísért, közepükön két egymással szembe néző háromszög alakú áttöréssel, sarkaiknál négy szegeccsel átütve, melyeknek félgömb alakú lemezes tetejük volt, ezenkívül volt még kettő kisebb téglalap alakú lemezes bronzveret két félgömb tetejű szegeccsel átütve és még három kisebb lemezes téglalap alakú bronzveret, melyeket két lapos fejű szegecs ütött át. Ugyanebből a sírból került még elő három préselt lemezes, állatalakos rozetta alakú veret is. A 24-26. sírok gyakorlatilag ugyanilyen lemezes vereteknek a töredékeit

³ Daim, 1987. Taf. 49. 2/1.

⁴ Daim, 1987, 142.

⁵ Daim, 1987, Taf. 134. 3/3.

⁶ Garam, 1995, Taf. 145.

⁷ Szenthe, 2020, 115. kép 16.

⁸ Szenthe, 2020, 342.

⁹ Garam, 1995, Taf. 158. 3-5., Taf. 169. 1-3., Taf. 170. 1-2.

tartalmazták csupán, ezért nem találtam érdekesnek, hogy külön foglalkozzak velük, számításba véve, hogy a leletanyag már nincs is meg.

A 27. sír esetében a lemezes veretek öntött nagyszíjvéggel való előkerülése a 23. sír alapján már tudjuk, hogy az SPA I. jellegzetessége, tehát a 8. század elején fordulnak elő leggyakrabban ilyen összeállítások, mikor a lemezes garnitúrák elkezdnek öntöttre változni. Leobersdorfból a Daim által SPA I-re keltezett¹⁰ 51. és 56. sírok nagyszíjvégei jó párhuzamot szolgáltatnak a 27. sír szíjvégéhez (az 51. ornamentikában és formában is, az 56. csak készítestechnológiában).¹¹ Tiszafüreden az 1194. sír 11. számú egybeöntött nagyszíjvége hasonlít még az ittenire készítésben, tokos kialakítású, viszont az ornamentikája más.¹²

Az ornamentika kapcsán Szenthe Gergely a késő avar kori növényi ornamentikával foglalkozó munkájában ír arról, hogy az öntött, dominánsan indás motívummal rendelkező tokos, illetve függesztőléces domború és hegyes végű szíjvégek (mint a 27. sír nagyszíjvége) gyakran fordulnak elő lemezes, téglalap alakú háromszög motívumban áttört veretekkel a késő avar kor 1. fázisában, ami nála megfelel a Daim féle SPA I. korszaknak, tehát a 8. század elejének.¹³ Ez teljesen egybeesik a 27. sír vereteinek összetételével. Garam Éva a tiszafüredi temető kapcsán szintén azt állapítja meg, hogy a kettős háromszög formában áttört díszítésű lemezes veretek a 3. fázis sajátosságai, aminek a vége megfeleltethető az SPA I. fázissal. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a nagyszíjvég geometrikus laposindás díszítéssel rendelkezik mindkét oldalon, mely mind Tiszafüreden az 5. fázis jellegzetessége¹⁴, mind Leobersdorf temetőjében az SPAIII fázis jellegzetessége, mely a 8. század második felétől jellemző¹⁵. Szenthe Gergely tipológiai rendszerében is a két oldalt azonos növényi díszítéssel bíró, geometrikus laposindás stílusú veretek a késő avar kor 4. fázisától jellemzőek¹⁶. Ez egy kronológiai paradoxont okoz a 27. sír leletanyagát illetően, mivel így a nagyszíjvég nem tartozhatna elvileg össze a hiányos garnitúra többi, időrendileg jóval korábbi lemezes és rozettás vereteivel. A tokos, öntött szíjvégek nála is megjelennek már a 3. fázis végén, ráadásul gyakran préselt állatalakos veretek is kísérik, pont mint a Szirák 27. sír rozetta alakú állatalakos préselt veretei, ezek néha már a következő 4. fázis elejét is jelenthetik.¹⁷ A rozetta

¹⁰ Daim, 1987, 412.

¹¹ Daim 1987, Taf. 171. 4/2., Taf. 49, 2/9.

¹² Garam 1995, Taf. 158. 11.

¹³ Szenthe 2020, 50.

¹⁴ Garam 1995, 412-416.

¹⁵ Daim 1987, 147.

¹⁶ Szenthe 2020, 52.

¹⁷ Garam 1995, 402.

alakú állatalakos préselt vertetekre jó párhuzamot adtak Leobersdorf 65. sírjának 3-9. számú rozetta alakú veretei, ugyanazokkal a griff alakokkal rajta, ezenkívül kialakításban hasonló párhuzam még a 21A sír rozetta alakú veretei.¹⁸ Tiszafüreden a 184. sír 2-3. veretei, mint állatfigura párhuzamok jók a 27. sír veretihez.¹⁹

Összegezve a 24-27. sírok anyagát, a lemezes és öntött veretek együttes jelenléte és párhuzamok keltezése alapján ezek a sírok hasonlóan a 23. sír anyagához szintén a késő avar kor korai fázisára keltezhetőek, a 7. század végére és a 8. század elejére, így a 23-27. sírok egy korcsoportot alkotnak. A 27. sír kronológiailag más fázisba tartozó nagyszíjvége, illetve a 23-27. sírok hiányos, sérült veretei (melyek már a publikáláskor és a feltáráskor ilyen állapotban voltak a sírleírások alapján is²⁰) sejtetnek egy alternatív kronológiai értelmezést is csupán lehetőségként, mely a sírokat a Daim féle SPA IIIb²¹ és a Szenthe féle késő avar kori 5. fázisra keltené.²² Ezt támogatja az is, hogy a 27. sírban volt még 6 darab ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevaló is, melyek szintén más kronológiai fázisba tartoznak, a 8. század második felében jelennek meg.²³ Mindezt a leletanyag összefoglalójában lentebb bővebben kifejtem.

1.2. Késő avar kor középső harmada (8. század középső harmada)

A 41. sír övgarnitúrája a temető talán leglátványosabb leletei közé tartozik. Nem csak kiváló állapota, hanem remek restaurálása és a tény, hogy a temető egyik teljes övgarnitúra készlete a kettő közül, kiemeli a sziráki leletanyagból. A garnitúra tartalmaz egy egybeöntött, tokos, egyik oldalán indaornamentikával díszített, másik oldalán griffes állatküzdelmi jelenetet tartalmazó, hegyes végű, tetején egyik oldalt egy stilizált nyulat, másik oldalán egy S alakú indamintát tartalmazó bronz nagyszíjvéget (3. tábla 1.), 4 darab egybeöntött, de függesztőfülrel rendelkező, csak előlapján díszített, indaornamentikás bronz kisszíjvéget (3. tábla, 3-7.), 7 bronz széles csüngős pajzs alakú veretet (4. tábla, 9-15.), 3 darab áttört lyukvédő bronzveretet (5. tábla, 19-21.), 1 ovális karikájú, áttört testű indaornamentikával

¹⁸ Daim 1987, 149., Taf. 173. 3-9.

¹⁹ Garam 1995, Taf. 72. 2-3.

²⁰ Pósta 1895, 66.

²¹ Daim 1987, 149; 155.

²² Szenthe 2020, 54.

²³ Garam 1995, 280.

díszített bronz csatot (3. tábla, 8.), 12 darab kicsi, áttört bronz mellékszíjveretet (5. tábla, 22-33.), 1 darab pajzs alakú áttört veretet (4. tábla, 18.), 1 darab lemezes bronz övbújtatót (4. tábla, 16.) és 1 darab bronz öntött állatalakos bújtató veretet (4. tábla, 17.), és 1 darab állatfejes propeller alakú övforgó bronzveretet (3. tábla, 2.). Az egész garnitúra ónozotttnak tűnik.

A Nagyszíjvég meglehetősen gyakori típus, rengeteg párhuzammal különböző avar temetőkből. A leobersdorfi temető esetében az egybeöntött, egyik oldalt griffes, másik oldalt inda motívumú szíjvégeket az SPAI. és SPAIL. periódusokra lehet keltezni, tehát a 8. század első két harmadára²⁴, míg Garam Éva a tiszafüredi temető esetében ennek a típusnak az elterjedését a 4. fázisra helyezte, mely ugyancsak fedí az SPAI és II. időszakát.²⁵ Szenthe Gergely ezt típust a késő avar kori II. fázisra helyezte, mely időrendben fedí a 8. század első felének második negyedét, illetve a középső harmadát.²⁶ Az állatküzdelmi jelenetet tekintve Fancsalszky Gábor 2007-ben írt munkájában találunk fogódzót, ez a jelenet a 7.a altípusba illik bele, amely az állatküzdelmi jelenetes nagyszíjvégeknek az első alapkompozíciója. Ehhez a típushoz tartozik a felső díszítésben előre néző nyúl, ami megvan a sziráki szíjvégen is, ahogy szintén megvan az általa említett másik lehetséges jellemző, az S alakú indamotívum a túloldalon. Az állatküzdelmi jelenet során két griff marcangol egy őzt, szarvast, vagy valamilyen patás prédaállatot.²⁷ A túloldali indaornamentika egy összetettebb palmettás mintázatnak tűnik, leginkább a Vrápi kincsek stílusát idézi. Szenthe Gergely szerint ez az összetettebb palmettás indaornamentikák egy gyakoribb csoportja, a késő avar kor első felének egy jellemző díszítése. Az egyik legáltalánosabb változatban az indaciklus belseje felé nyíló volutapár két levele közé egy harmadik levél is befele nő az hullámozó indaszárról. Gyakran húsos leveles félpalmetták és éles gerincű inda jellemzi, előfordulhat, hogy a mellékszár körbe zárja a befele hajló félpalmettát.²⁸ Ez kiválóan illik a sziráki 41. sír nagyszíjvégeinek növényi ornamentikájára.

A 41. sír nagyszíjvége így a készítéstechnológia és a rajta lévő állatküzdelmi jelenet és a növényi ornamentika osztályozása alapján a 8.század első felében, vagy középső harmadában készülhetett.

²⁴ Daim 1987, 142-145.

²⁵ Garam 1995, 408.

²⁶ Szenthe 2020, 51.

²⁷ Fancsalszky 2007, 67-68. párhuzamként 75. 22-30. tábla 11. kép

²⁸ Szenthe 2020, 323-325.

Az ugyancsak ebben a sírban lévő széles pajzs alakú csüngős veretek szintén palmettás növényi ornamentikával díszítettek. Mind a pajzs alakú test, mind a csüngők áttörtek, körülöttük gyöngysordisz fut körbe. A csüngős pajzs alakú veretek főként a 8. század második felében terjedtek el. A tiszafüredi temető kapcsán Garam Éva az 5. fázisra rakja elterjedésüket, de már megjelentek korábban is, a 8. század középső harmadában, így a 4. fázisban is előfordulhatnak.²⁹ Így az eddigiek alapján összeférnek a nagyszíjvég korával is. Szenthe szerint a széles pajzs alakú csüngős veretek már megjelennek a késő avar kor II. fázisában, egyszerűbb változataik párosulnak a hegyes végű állatküzdelmi jelenetes szíjvégekkel, míg a nagyobb, ónozott, vagy aranyozott, gyöngysordíszes, bonyolult ornamentikájú változatok inkább a későbbi U alakú, függesztőfülekkel ellátott szíjvégekkel találhatók meg.³⁰ Viszont Szirákon ez pont fordítva van, az itteni pajzs alakú csüngős veretek az utóbbi típusba tartoznak, mégis egy korábbi típusú nagyszíjvéggel párosulnak.

Három veretnek a csüngője más mintát mutat, mint a többi négyé. Ennek a háromnak áttört körbe hajló levélhorgos leveles kettős indaornamentikája van, ez a Szenthe féle késő avar kor I-II. fázisára keltezhető. Ennek a mintának a Dunántúlon, főleg Keszthely környékén van erős koncentrációja. A másik négy csüngő mintája is geometrikus levélhorgos minta, leginkább a szalaghurkos mintára emlékeztetnek.³¹ A pajzs alakú testek összetett palmetta mintázattal rendelkeznek; egyes palmettás, leveles tárgyak a késő avar kor második szakaszának formai gazdagodásával együtt alakulnak, például gyöngysorkerettel rendelkeznek.³²

Összegezve a széles pajzs alakú csüngős vereteket, mind a többi temetőben való kronológiai helyzetük, mind az indaornamentikájuk alapján a 8. század közepi megjelenésük, vagy 8. század középső harmadának végére való datálásuk valószínűnek tűnik. Ugyanakkor nem lehetnek későbbiek az SPA II. korszak legvégénél, mert az állatküzdelmi jelenettel rendelkező nagyszíjvég jelenléte „visszahúzza” datálásukat.

A bronzcsat karikája öntött és ovális alakú, teste szintén öntött és áttört növényi ornamentikával rendelkezik. Garam Éva a tiszafüredi temető esetében azt állapította meg, hogy az ovális karikájú, indás csattestű típus a 4. fázisban jelenik meg és terjed el.³³ Szenthe Gergely is a saját rendszerében a késő avar kori II. fázisra helyezte ezeknek a megjelenését, ami korszakban nagyjából megfelel Garam 4. fázisának.³⁴ A leobersdorfi temetőben is főként

²⁹ Garam 1995, 408.

³⁰ Szenthe 2020, 51.

³¹ Szenthe 2020, 313-317.

³² Szenthe 2020, 328.

³³ Garam 1995, 408.

³⁴ Szenthe 2020, 51.

olyan síroknál találtam párhuzamokat, melyek a többi tárgytípusuk alapján az SPA I. korszak végétől az SPA III. korszakig keltez Daim, így tehát a csatra egy 8. század közepére való keltezés reális felvetésnek tűnik e munka alkotójának véleménye szerint.

A csattest indás ornamentikája körbe hajló levélhorgos leveles, félpalmettás kettős inda Szenthe megállapítása szerint, aki konkrétan megemlíti a sziráki csatot a doktori munkájában, azt a késő avar kor első felére keltezve.³⁵

A 4 darab kisszíjvég kialakítása is érdekes. Ugyan egybe vannak öntve, amely a 8. század középső harmadáig igazán domináns, ahogy azt fentebbi példákból láttuk, mégis az SPA III. fázisára jellemző geometrikus laposindás díszítés borítja az előlapját, míg hátlapja díszítetlen, ami szintén a késő avar kor második felére jellemző tulajdonság, ahogy a kettős függesztőfűl megjelenése is. Ilyen tekintetben ezek a mellékszíjveret típusok az alább tárgyalt 16. sír mellékszíjveretével mutatnak hasonlóságot, de annál jobb megtartásúak és szebben kidolgozottak. A függesztőfűl ugyan Garam Éva szerint megjelenik már a 4. fázisban is a kisszíjvégeken egyes esetekben³⁶, de a kettős függesztőfűl leginkább már az 5. fázisra jellemző.³⁷ A geometrikus laposindás stílusú ornamentika Szenthénél a késő avar kor III. és IV. fázisára leginkább jellemző, tehát a Falko Daim féle SPA III. fázisra, ahogy a kettős függesztőfűl is, ugyanakkor erre a korszakra jellemzőek két részből öntött szíjvégek is.³⁸ Szirákon viszont továbbra is egy részből öntött szíjvégekről van szó, ami alapján esetleg a késő avar kor első és második fele közötti átmeneti típusokról lehet szó, vagy korai SPA III. korszak beli tárgyakról pont mint a 16. sír esetében is. Ismét a Leobersdorfi 129. sír kisszíjvégét lehet felhozni jó párhuzami példának, amit Daim egy átmeneti típusnak tart az SPA II. és az SPA III. fázisok között.

Összegezve a 41. sír kisszíjvégeit, a kettős függesztőfűl jelenléte, a geometrikus laposindás ornamentika jelenléte a 8. század második harmadára, de mindenképp második felére tolja, ugyanakkor a tény, hogy nem kettő, hanem továbbra is egy részből öntöttek a tárgyak, pont úgy, mint a 16. sír kisszíjvégeinek esetében, itt is egy átmeneti formaként való értelmezés állhat talán legközelebb a valósághoz. Így a 8. század középső harmada elképzelhető megoldásnak hangzik, így korrelál a nagyszíjvég és a csüngős veretek keltezésével is.

Az állatfejekben végződő propeller alakú övforgó hátveret, mely gyöngysordísszal van ékítve: a garnitúra következő tárgya. A közepe egy szegeccsel van átütve, a veret egy nyolcas

³⁵ Szenthe 2020, 314.

³⁶ Garam 1995, 404.

³⁷ Garam 1995, 412.

³⁸ Szenthe 2020, 338.

alakot vesz fel, mely során kiindulási pontjukba visszahajló kígyófejekben végződik a veret, kinyújtott nyelvükkel visszatérve a középső szegecshez, mint kiindulási pont. Garam Éva az állatfejes propeller-veretek megjelenését a 4. fázis második felére rakta, ami megfelelhet szintén a 8. század középső harmadának.³⁹

Ezek alapján összegezve a propeller alakú hátveretet, jól illik a nagyszíjvéghez és a csüngős pajzs alakú veretekhez a garnitúrában és a 8. század első felének végére, közepére érdemes keltezni.

A garnitúrának része még ezenkívül három áttört lyukvédő veret is. Mintázatuk leginkább egy egyszirmú liliomos áttört növényi ornamentikának tűnik, ennek fő formai Szenthe korszakolásában a késő avar kor IIb. fázisára keltezhetők⁴⁰, így korban megegyezik a garnitúra többi darabjával.

A kis méretű melléksíjveretek szintén áttörtek és talán valamiféle áttört liliomos mintázatot vesznek fel, de nem sikerült találni konkrét megnevezést erre a típusra, de a párhuzamok alapján előfordulhatnak az SPA II. fázisának környékén. Ugyanakkor ezek megjelenése, mint láttuk a 8. század második felében domináns, a sír datálásánál fejtörést okozhatnak, mivel ezeket a tiszefüredi és a leobersdorfi temetőben és későbbi korszakokra datálták.

Az övgarnitúra még nem említett eleme a bújrató és annak díszverete. A lemezből készült bújrató Garam Éva szerint a tiszafüredi temetőben már megjelenik a 3. fázis során is, viszont a rájuk illesztett öntött, állatalakos veret már a 4. fázis tulajdonsága.⁴¹ A leobersdorfi temetőben a griffes és állatküzdelmes minták megjelenése az SPA I. és II. fázisok jellemzője, ami megfelel Garam 4. fázisának.⁴² Garam szeriációja szerint ezek a veretek akár a 8. század végéig is előfordulhatnak.⁴³

Az utolsó elem a magányos pajzs alakú áttört övveret. Ez az elem kissé kilóg az övgarnitúra sorából, stílusa nem teljesen fér össze a garnitúra eddigi darabjaival formában, az áttört ornamentika és annak formája viszont a lyukvédőkkel hozza egy csoportba. Mint említve volt, a pajzs alakú veretek megjelennek már a Garam féle 4. fázis végén és az 5. fázisban terjednek el főként, Daim szerint is az SPA III. fázisának a tulajdonsága. az áttört mintára sajnos nem találtam párhuzamot, viszont egy kettős egyszirmú liliom ornamentikának néz ki, ami alapján a lyukvédő veretekkel egy csoportba és korba tartozhat, ezért a pajzs alakú veretek egy

³⁹ Garam 1995, 408.

⁴⁰ Szenthe 2020, 433.

⁴¹ Garam 1995, 402-404.

⁴² Daim 1987, 142-145.

⁴³ Garam 1995, abb. 254.

korábbi, 8. század középső harmada beli típus lehet, ami illik a garnitúra többi elemének korához.

Összegezve a 41. sír övgarnitúráját, egy átmeneti típusnak tűnik az SPA II. és III. fázisa között, de még inkább a korábbi korszak jegyeit viseli dominánsan magán. A fűszíjvég, a lyukvédők jelenléte egyértelműen a 8. század első felére hajlik korszakolásban, viszont a széles, ónozott csüngős pajzs alakú vertek, a kis nagyszámú mellékszíjveretek pedig inkább a 8. század középső harmadának végére mutatnak hasonlóságokat. A kisszíjvégek önmagukban is átmeneti típust képviselnek, mivel a kettős függesztőfülűk és a geometrikus laposindás díszítésük a 8. század második felére húzná őket, viszont az egybeöntött kialakításuk a század közepére és az első felére mutat vissza. Ezek alapján a tényezők alapján és a párhuzamok alapján a legvalószínűbb keletkezési időpontjuk a 8. század közepe lehetett, esetleg a második harmadának a második fele.

1.3 Késő avar kor vége és posztavar kor (9. század)

A 16. sír bolygatott állapota miatt a lelelték nem in situ kerültek elő. A fontosabb leletek közül említve ez a sír tartalmazta azt a nyéllyukas, szakállas harci baltát, mely a 9. századi karoling Dunántúl és a morva térség felé mutatja kapcsolatait⁴⁴. A sír tartalmazott egy egybeöntött, de függesztőfülekkel ellátott, előlapján laposindás díszítésű, aranyozott, hátlapján díszítetlen, sima bronz kisszíjvéget, valamint 3 csak előlapján díszített, vésett palmettájú mellékszíjveretet, tehát hiányos garnitúráról van szó (1. tábla, 1-6.).

Az egybeöntött kialakítás a Garam Éva tiszafüredi temetőben a késő avar kor korábbi fázisai, a 3. fázis és a 4. fázis (700-775.) szíjvégeire jellemző.⁴⁵ Ugyanakkor az indaornamentika egyedüli jelenléte a díszítésben, illetve csak az előlapon való feltűnése a sima hátlappal szerinte a 8. század későbbi szakaszainak, annak második felének jellemzői inkább, tehát a tiszafüredi temető 5. fázisához (775-800) tartozó stílus.⁴⁶ A függesztőfül jelenléte szintén az 5. fázis jellemzője a legtöbb esetben, viszont Garam É. egyes esetekben már a 4. fázisba tartozó síroknál is megállapítja, (pl.1249-es sír).⁴⁷ Tehát ezek alapján a függesztőfül már a 4. fázis végén is megvolt és az 5. fázisban terjedt el igazán. Az 5. fázis jellegzetessége viszont,

⁴⁴ Egy lentebbi fejezetben tárgyalva részletesen.

⁴⁵ Garam 1995, 404.

⁴⁶ Garam 1995, 412.

⁴⁷ Garam 1995, Taf .96. 51-60.

hogy a szíjvégek már két részből öntöttek⁴⁸, míg a 16. sír kisszíjvége egy részből öntött. A szíjvég ornamentikája a geometrikus laposindás stílushoz tartozik, változó felszínt adva domborodik ki a testből, de lapos felületű három levelű indákat alkotva. Szenthe Gergely szerint ez leginkább a geometrikus laposindás stílus későbbi szakaszára jellemző, tehát a 8. század második felében lesz domináns.⁴⁹ Ezen belül is a 8. század második felének első negyedére szűkíthető a díszítés, mivel a mellékszíjvégeken a hármas sorozatú levél az ő osztályozása szerinti késő avar kor III. fázisában jelentős, erre a korszakra jellemzőek a pajzs alakú mellékszíjveretek jelentős elterjedése is, amelyek ornamentika világára hasonlítanak a 16. sír mellékszíjvereti is. Erre a korszakra jellegzetes nála a függesztőfűl is és a két részből öntött szíjvégek. Erre a korszakra tehetőek a kicsi, és nagy számú mellékszíjveretecskék is, vésett palmettás díszítéssel, amilyenek az ehhez a sírhoz tartozó mellékszíjveretek is.⁵⁰ A Falko Daim által elemzett leobersdorf-i temetőben a körkörös laposindás díszítés az SPAIIIa fázis sajátosságai⁵¹, mely szintén a 8. század második felét takarja (SPA I-III. fázisok időrendileg a 710-800. évek időtartamát fedik le⁵²), ugyanakkor a szíjvégek nála is ebben a korszakban már két részből öntöttek.⁵³ A leobersdorfi temető néhány érdekes párhuzamot tud mutatni nekünk. A 81. sír mind kisszíjvégre, mind a mellékszíjveretekre hasonló párhuzamokat vonultat, bár nem teljes a hasonlóság. A szíjvég két részből öntött, viszont a függesztőfűlek tekintetében lehet párhuzamot vonni. A sírt Daim is az SPAIII korszakba sorolja.⁵⁴ Így valószínűleg a 16. sír kisszíjvége a kevert jellegzetességei alapján egy átmeneti típust képviselhet véleményem szerint a késő avar kor első és második felének típusai között, a 8. század középső harmadára való keltezését reálisnak találom.

A 16. sír tartalmaz még három kicsi, szív formájú bronz mellékszíjveretet, két szegeccsel kinőve a sima hátlapjukból, rajtuk vésett indaornamentikával, illetve egy valószínűleg lyukvédő veret felismerhetetlen töredékét. Ahogy fentebb szó volt róla, Tiszafüreden a sok, kicsi mellékszíjveret az 5. fázis időszakára jellemző, Falko Daim is hasonló eredményre jut az SPA III időszak kapcsán.⁵⁵ A tiszafüredi temetőben az 513. sír jó párhuzam lehet mind a mellékszíjveretekre, mind a kisszíjvég függesztőfüleire és ornamentikájára, de két elemből

⁴⁸ Garam, 1995, 412.

⁴⁹ Szenthe 2020, 338-339.

⁵⁰ Szenthe 2020, 339-340.

⁵¹ Daim 1987, 145.

⁵² Daim 1987, 159.

⁵³ Daim 1987, 149.

⁵⁴ Daim 1987, Taf. 179.

⁵⁵ Daim 1987, 149.

áll, az 1270.-sír szintén jó mellékszíjveret párhuzamokat sorakoztat fel.⁵⁶ Ezeket a sírokat Garam az 5. fázisára keltezi.⁵⁷ A veretek ornamentikája geometrikus laposindás mellékhorog pár, gyakori forma a pajzs alakú vereteken is, ez a Szenthe Gergely-féle saját késő avar kori kronológia rendszerben egy késő avar III. periódusbeli jellegzetesség, tehát illik Daim SPA III horizontjába.⁵⁸

Összességében tehát a 16. sír övkészlete az átmeneti típusú szíjvéggel és a kicsi mellékszíjveretekkel jól beleillene a 8. század második felének első negyedébe, ha csak a stílusukat nézzük. Ugyanakkor érdemes a sír keltezéséhez hozzávenni a korábban már említett baltát a sírból, mely a 9. században terjed el, mely az egész sír keltezési idejét felhúzza. Mind a Tiszafüredi temetőben Garam Éva, mind Leobersdorf esetében Falko Daim, említ egy utolsó fázist a 9. század első felében, mikor az övveretek nem fejlődnek tovább, nem gyártnak többé új darabokat, hanem a korábbi korszakok használt, sérült vereteit kezdik újrahasználni, a korábbi fázisok jellegzetességei vegyesen fordulnak elő és gyakran hiányosak, nem teljes garnitúrák kerülnek a sírokba, egy-egy szíjvéggel, vagy pár mellékszíjverettel. Ez Tiszafüreden a 6. fázis⁵⁹, Leobersdorfban az SPAIIIb szakasz⁶⁰, Szenthe Gergely korszakolásában a késő avar kori V. fázisa.⁶¹ Bár a 16. sír bolygatott, nem tudjuk, hogy volt e még egyéb veret is korábban a sírban, viszont a szakállas harci baltával együtt, továbbá azt tekintve, hogy a kisszíjvég valóban mutatja használat és kopás nyomát, illetve a Szirákon a fentebb lévő fejezetekben megfigyelt, késő avar kor legvégi fázisaira utaló jellegzetességek alapján bátoríthatunk feltételezni a 16. sír legalább a 9. század első felére való keltezését a kritériumok megfelelése fényében.

A 21. sírhoz szintén hiányos garnitúra tartozik (szintén bolygatott sír), 4 darab mellékszíjveretből áll (*1. tábla, 1-4.*), formára nagyon hasonlítanak a 16. sír vereteihez, viszont három kinövő csúcsuk látványosabb, az egész forma nyúltabb és teljesen díszítetlenek. Mivel ugyanaz, mint a 16. sírnál, elterjedésük ugyanúgy az SPA III és a Garam féle 5. fázis időszakára tehető a késő avar kor második felében.

Összességében a 21. sír annak hiányos övgarnitúrája miatt tipokronológiai keltezésre nehezen alkalmas, a párhuzamok és az ilyen típusú kicsi mellékszíjveretek elterjedése alapján

⁵⁶ Garam 1995, 668. abb.223.

⁵⁷ Garam 1995, 414.

⁵⁸ Szenthe 2020, 338-339.

⁵⁹ Garam, 1995, 416.

⁶⁰ Daim, 1987, 47.

⁶¹ Szenthe, 2020, 54.

az SPA III korszakba, vagy a Garam féle 5. fázisba való keltezése tűnik a legvalószínűbbnek, tehát a 8. század második felében való elhelyezés. Ugyanakkor a garnitúra hiányos volta lehet oka a bolygatásnak, de elképzelhető, hogy szintén a 9. századi utolsó horizont, tehát a Garam féle 6. fázis, vagy a Daim féle SPA IIIb, és a Szenthe féle késő avar V. fázisra való keltezése is megfontolást érdemelhet a temetőben felbukkanó avar kor végi jellegzetességek miatt.

A 38. és 39. sírok (1. tábla, 1-8., 2. tábla) anyagát szintén egybevettem, mivel a 38. sír leletanyaga teljesen hiányzik, csak a feltáró nehezen kivehető rajzai vannak meg és csak kettő veretet tartalmazott, egy kicsi pajzs-szerű alakú, egyszerű palmettadíszítéssel rendelkező bronz mellékszíjveretet és egy vésett leveles, vagy virágos palmettájú kisszíjvéget, vagy szűk pajzs alakú veretet tartalmazott, ami szinte teljesen ugyanazok a típusok, amik a 39. sírban is megvoltak. A 39. sír anyaga részlegesen van meg, a feltáró leírásában és rajzain szerepel 9 kicsi pajzs, vagy háromszög formájú mellékszíjveret, és egyszerű palmettadíszítéssel rendelkeznek, négy darab nagyobb és középen áttört, de szintén ilyen veret, 3 darab szűk (U alakú) pajzs alakú csüngős mellékszíjveret, melyből egynek már a feltáráskor hiányzott a csüngője, amiket szintén egyszerű palmetta domborítva díszít és kettő vésett leveles-virágos palmetta mintát mutató szív alakú mellékszíjverettel, formára hasonlítanak a 16. és 21. sírok mellékszíjvereteihez.

Ebből mára 3 kisebb és 3 nagyobb pajzs-szerű palmettás mellékszíjveret maradt meg, egy darab vésett-poncolt leveles mellékszíjverettel. Mindkettő sír emellett lovas sír is volt, így a hasonló övgarnitúra maradványokon kívül a lovas temetkezés és a lószerszámzat is összeköti a két sírt.

A szűk pajzs alakú csüngős mellékszíjveretekkel kapcsolatban elmondható, hogy a pajzs alakú veretek a 8. század második harmadának jellegzetességei, a tiszafüredi temetőben már megjelennek a 4. fázis során is, de csak az 5. fázisban válnak igazán gyakorivá⁶², Falko Daim is azt állapítja meg a Leobersdorf temető esetében, hogy ez a veret típus az SPA IIIa fázisban terjed el.⁶³ Viszont Szenthe megállapítása szerint a késő avar kor második felében a későbbi fázisokban a csüngős pajzs alakú veretek elkezdenek összeszűkülni, így a szűkebb változat a 8. század végén terjed el igazán. Ez nála a késő avar kori IV. fázis, ami a Daim féle felosztásban továbbra is az SPA IIIa. fázishoz köthető és Garam 5. fázisához.⁶⁴ Ez a forma Zábójník megállapításai alapján összetartozik a vésett-poncolt leveles és virágos díszítések

⁶² Garam 1995, 412.

⁶³ Daim 1987, 149.

⁶⁴ Szenthe 2020, 53.

elterjedésével és kör tárgyaival is, mint, ahogy itt a sziráki 38. és 39. sírokban is megjelenik.⁶⁵ Szalontai Csaba Székkutas-Kápolnadúló temetőjének övei kapcsán ír arról, hogy a szűk pajzs alakú csüngős veretek a temető legkésőbbi veretei közé tartoznak, a 8. század legvégétől egészen akár a 9. század közepéig datálja őket. A geometrikus laposindákkal díszített változatokkal egy korú, kései típusként határozza meg, egy korúak a Tiszafüredi temető 5. fázisával.⁶⁶ Ezek alapján a szűk csüngős mellékszíjvereteket a 8. század végére, akár a 9. századra is keltezhetjük, mivel a késő avar kor legvégső fázisaiban végig jelen vannak.

A pajzs-szerű palmettás mellékszíjveretek szintén a 8. század második felére engednek következtetni, hiszen a fentebbiekben láttuk, hogy a kicsi, nagyszámú mellékszíjveretek a Daim féle SPA III. fázisban terjednek el leginkább, ahogy Tiszafüreden is az 5. fázisban terjednek el igazán. A díszítésük egyszerű palmetta ornamentika, ami felszínüket teljesen beborítja.

A szív alakú mellékszíjveretek szintén az SPAIII. fázisra jellemzőek, mint ahogy a 16. és a 21. sír esetében már megállapítottam. Az ornamentika a „vésett-poncolt” indavirágos körhöz tartozik, mely mellékszíjvereteken gyakran indáról lógó hármass levélpalmetta formájában jelenik meg, mint a 39. sír veretein is.⁶⁷ Az indavirágos leveles palmetta alapvetően Szenthe Gerely szerint a késő avar kor I-II. fázisaira jellemző, tehát a 8. század első felére, ugyanakkor a késő avar kor végén ismét megjelenik vésett-poncolt változatban is, ez lenne az említett „vésett-poncolt” kör, így a 8. század végén jelenik meg és terjed tovább a 9. században.⁶⁸

Összegezve a 38. és 39. sír anyagát, mindkettő hiányos övgarnitúrával rendelkezik, míg előbbinek csupán kettő verete volt, amik mára teljesen hiányoznak, utóbbinak nagy számú, de csak különböző stílusú mellékszíjveretei voltak, és mindegyik típus a 8. század második felétől volt használatos. A vésett-poncolt indavirágos kör megjelenése a sírokban már a 8. század legvégére, vagy a 9. század elejére helyezi a két lovas sírt. Ehhez jön a már korábban említett jelenség, hogy a késő avar kor utolsó fázisaiban hiányosak az övgarnitúrák és a korábbi fázisok típusait kezdik újra használni. A két sír egyébként közel helyezkedik el egymáshoz a temető északi részén. Mindkettő teljesen azonos típusú övvereteket tartalmaz, ezek felvetik a lehetőséget, hogy a két eltemetett személy a hasonló temetési rítus alapján nem csak státuszban egyezhet, hanem az egyező övkészlet típus alapján esetleg szorosabb

⁶⁵ Zábójník 1991, 241-242.

⁶⁶ Szalontai 2003, 397-400.

⁶⁷ Szenthe 2020, 501.

⁶⁸ Szenthe 2020, 398.

kapcsolatot (családi?) feltételezhetnénk a két egyén között. A fentiek alapján a síroknak a 9. század első felére való elhelyezése elképzelhető.

A temető utolsó övgarnitúrája talán a legizgalmasabb az 52. sír sajátos összetételű veretiből áll és a másik teljes övgarnitúrája a temetőnek. A garnitúra tartalmaz egy egybeöntött, egy függesztőfüllel ellátott, mindkét oldalt két különböző típusú növényiornamentikával ellátott bronz nagyszíjvég felső töredéket (6. tábla, 1.), kettő egybeöntött, tokos kialakítású, indaornamentikával és ráccsal ellátott, csak egyik oldalt díszített bronz kisszíjvéget (6. tábla, 2-3.), egy szintén egybeöntött, tokos, előlapján bemélyített és vésett-poncolt indavirágos, aranyozott díszítésű bronz kisszíjvéget (6. tábla 4.), hat széles csüngős pajzs alakú veretet (7. tábla, 7-12.), melyből kettőnek hiányzik a csüngője, kettő ugyanilyen, de sima csüngő nélküli pajzs alakú veretet (7. tábla, 13-14.), egy karika nélküli csüngős csattestet (6. tábla, 6.), három darab áttört növényi ornamentikás lyukvédő veretet (7. tábla, 15-17.), 11 darab kicsi mellékszíjveretet (8. tábla, 18-31.) és egy darab áttört növényi ornamentikájú propeller alakú hátveretet (6. tábla, 5.).

A nagyszíjvég típusa elég egyedinek tűnik. Szirákon már nem az első eset, hogy egybeöntött szíjvég kap függesztőfület, de itt csak egy darab van a felső rész közepén. Gondolhatnánk, hogy ez akkor egy késő avar kor közepi átmeneti típusú veret lehetne, de az, hogy minkettő oldala növényi ornamentikával díszített és egybeöntött, viszont a 27. sír példáján láttuk, hogy a párhuzamok alapján inkább a késő avar kor legelejéhez köthető. Bár Garam Éva szerint az 5. fázisra is jellemző ez a megoldás⁶⁹, ott viszont számításba kell venni, hogy mivel két részből öntötték a szíjvégek, ezért egymást kiegészítő, párhuzamos ornamentika szerepel rajtuk, itt viszont nem ez a helyzet.

Ornamentika tekintetében az előlapon a minta a természetes laposinda körbe tartozik, egy S alakú inda kidomborodóan hullámszik, növényi formáját felismerhetően megőrzi, két levél palmetta hajlik vissza végein, az indaszár ketté osztja a hosszában a szíjvéget. A hátoldala geometrikus vonalmintázatokkal díszített, ennek a két mintának a párosulása Szenthe Gergely szerint jellemző, mely stílus a késő avar kor I. és II. fázisaira jellemző, tehát megerősíti a felvetett korai keltezését.⁷⁰ Jó párhuzamként szolgál az indamotívumok és azok párosulásának tekintetében egy péceli szórványként előkerült nagyszíjvég ugyanezekkel a motívumokkal, mint az 52. sír nagyszíjvége.⁷¹

⁶⁹ Garam 1995, 416.

⁷⁰ Szenthe 2020, 312-313.

⁷¹ Szenthe 2020, 311. 96. kép. 3.

A Szenthe féle késő avar kor II. fázisban (mely nagyjából megfelel a Daim féle SPA II. fázisnak és a Garam féle 4. fázisnak is részben időrendileg) megjelennek már olyan tárgyformák, amelyek a következő fázisokban válnak majd dominánssá, tehát például a függesztőfülekel ellátott, de még tokos szíjvégek és a széles pajzs alakú vertek is, melyekkel az 52. sír is rendelkezik.⁷²

A kisszíjvégek esete is érdekes. Első látásra késeinek is tűnhetnek, a tokos kialakítás bár nem a legdominánsabb, de jelen van főleg ha áttört motívummal párosul a Garam féle 5. fázisban.⁷³ Falko Daim is azt mondja a leobersdorfi temető esetében, hogy az SPA III. fázisában még lehetnek tokos kialakítású kisszíjvégek.⁷⁴ Viszont az, hogy az egyik oldala díszített, hátlapjuk pedig sima Garam Éva rendszerében inkább az 5. fázisra enged következtetni⁷⁵, míg alapvetően a tokos, egybeöntött és indaornamentikával ellátott szíjvégek inkább a 4. fázisban igazán a legelterjedtebbek.⁷⁶

A növényi ornamentika adhat talán végleges megoldást, melyek hullámszó dupla indaszár, az áttört kereszt alakú formák pedig valószínűleg leegyszerűsített virág formák lehetnek az indaszárak között. Ez a típusú áttört virágos palmetta stílus Zábojnik tipokronológiai rendszerében az SSIIb fázisba tartozik,⁷⁷ mely a 8. század első fele és közepére jellemző (720-750).⁷⁸

Összegezve tehát a nagyszíjvéget és a két áttört kisszíjvéget, ezek egy csoportba tartoznak, egybeöntött és tokos kialakításuk alapján már lehetne gondolni a 8. század első felére, viszont a függesztőfül és jelenléte megtévesztő lehetett volna, viszont az ornamentika alapján egyértelműen a 8. század első felébe tartozó áttört indavirágos kör tagjai, így a temetőben a késő avar kor korai típusait képviselik.

A másik kisszíjvég szintén egybeöntött, tokos kialakítású, hátlapja díszítetlen, előlapja viszont be van nyomva és vésett-palmettás virágos ornamentika található rajta aranyozás nyomaival. Az indavirágos palmetta ezen formája a már korábban említett „vésett-poncolt” kör tagjai közé tartozik, mely viszont a késő avar kor vége felé jelenik meg.⁷⁹ Ez a forma

⁷² Szenthe 2020, 51.

⁷³ Garam 1995, 416.

⁷⁴ Daim 1987, 149.

⁷⁵ Garam 1995, 412.

⁷⁶ Garam 1995, 408.

⁷⁷ Zábojnik 1991, 219-321.

⁷⁸ Szenthe 2020, 401.

⁷⁹ Szenthe 2020, 398., 51.

hiányzik a Szenthe típusú késő avar kor II. fázisból, a IV. fázistól jelenik meg. és folytatódik a 9. században.⁸⁰

Az inda, melyhez a virág tartozik hullámzó indaszár, ezek gyakran kerülnek elő aranyozva poncolás esetében és gyakori rezeken a poncolásokon még az S, vagy kettős S alakú indaminta is. Tolna megyében van egy elterjedési koncentrációjuk és Magyarország északi felén is ezen kívül.⁸¹ Ezek az adatok tökéletesen megegyeznek a sziráki temető 51. sírjának aranyozott vésett-poncolt indavirágos kisszíjvégével. Jó párhuzamként hozható fel a szárazdi szórványok 2. számú tárgya, melynek szintén hullámzó indaszára van és Szenthe a késő avar kor végére keltezi.⁸² Tiszafüreden van egy hasonló és szintén aranyozott kisszíjvég az 1233. sír 1. számú tárgyaként.⁸³

Ezek alapján a 8. század végi és 9. századi keltezése az egész sír anyagát feljebb keltezi és érdekes kérdéseket tesz fel, hogy miért van együtt egy a késő avar kor korai fázisaiba tartozó nagy és még kettő kisszíjvéggel.

A készlet következő darabja, amiről beszélni kell a propeller alakú hátveret. Az öntött, indadíszekkel is rendelkező propeller-veretek a Garam féle 4. fázisban jelennek meg, míg az 5. fázisban inkább díszítetlen változatok terjednek el.⁸⁴ Ez viszonylag jól megegyezik a szíjvégek korával is, ezért elfogadhatónak tűnik. Ornamentikája kettős horog alakú laposinda a naturális laposindás körből, tehát egy körbe tartozik a nagyszíjvég előlapján található indastílussal és a 8. század első felébe tartozhat⁸⁵, mely egyezik Garam datálásával is, így legfőképpen a Falko Daim szerinti SPA II. fázisába tartozhat.

Elmondható ezek alapján, hogy a propeller-veret jól illik korszakban és ornamentikában is a nagyszíjvég és az első kettő kisszíjvég korszak és stílus béli köréhez a 8. század első felébe.

A következő tárgytípus a veretek közül a széles pajzs alakú csüngős (és kettő sima) veretek. A típus megjelenése, mint fentebb láttuk a 8. század középső harmada, annak is inkább a második fele⁸⁶, tehát időben kissé eltávolodik a szíjvégek és a propeller-veret korszakától, fő elterjedési ideje pedig bőven a 8. század második fele, a Garam féle 5. fázis és a Daim féle SPA III. fázisa. Garam az 5. fázis esetében ír arról, hogy a pajzs alakú veretek, melyeken indás-palmettás díszítés kíséri előlapjukon inkább jellemzőek az 5. fázisra. A periódus végére

⁸⁰ Szenthe 2020, 53.

⁸¹ Szenthe 2020, 401.

⁸² Szenthe 2020, 501. 188. kép 2.

⁸³ Garam 1995. Taf. 164. 1.

⁸⁴ Garam 1995, 408.

⁸⁵ Szenthe 2020, 312-313.

⁸⁶ Szenthe 2020, 52.

pedig az inda vagy vésett palmetta feltűnhet a veretek hátoldalán is.⁸⁷ A sziráki a veretek hátoldala díszítetlen, ami talán az 5. fázis első felére utalhat, illetve az SPA III. fázis első felére is, ahogy a pajzsok széles kialakítása szintén.

A veretek ornamentikája áttört, a geometrikus laposindás stílus félpalmettás változatát mutatja, mely a korábbi szerzők egyetértésében a késő avar kor második felére, a Garam féle 5. fázisra, a Daim féle SPA III. fázisára és a Szenthe féle késő avar kor III. fázisára a legjellemzőbb stílus.⁸⁸ Csüngők (amelyeknek megvan, vagy egyáltalán volt neki) szintén áttört és ugyanezt a stílust mutatja. Ornamentikájukra jó párhuzam egy pusztahegy-i sírlelet, egy németelemeri szórvány és Szebény temetőjének 316. sírjának verete, valamint a gerjéni temető 65. sírjából származó veret.⁸⁹

Összegezve a széles csüngős pajzs alakú vereteket, az ornamentika és formájuk, párhuzamaik elterjedése alapján eltávolodik a főszíjvég és a két hozzá tartozó kisszíjvég korától és stílusától, de nem tartozik össze az aranyozott kisszíjvéggel sem. Leginkább a 8. század második felének közepe, az SPA III. fázisa felel meg neki időrendileg.

Van még a garnitúrában egy csat is, melynek csak az öntött pajzs alakú teste maradt meg. Díszítése vésett palmetta és közepén van egy áttört lyuk. Garam Éva a tiszafüredi temetőnél ezeket s típusú csatokat jellegzetesen az 5. fázis típusainak írja le. A vésett palmetta díszítése ennek a tárgynak is a geometrikus laposindás körbe tartozik, tehát még jobban megerősíti a 8. század második felére való keltezést. Leobersdorfnál is sokszor olyan sírok esetében kerülnek elő, melyeket Daim az SPA III. fázisára keltezett⁹⁰, például a 81. sír 5. tárgya, vagy a 145A. sír 2. számú csatja.

A párhuzamok és a típus egyéb temetőkben való egyértelmű besorolása miatt a csattest jól illeszkedik korban a széles pajzs alakú csüngős veretekhez és az SPA III. fázisába, tehát a 8. század második felének érett részébe.

A kicsi mellékszíjveretek és nagy számú jelenlétük, mint korábban is említve volt, szintén a fent tárgyalt korszak jellemzője. Egy szögletes szív alakú formát vesznek fel, szintén vésett palmetta díszítéssel, két szegecs áll ki sima hátlapjukból. Sok darab kopott, sérült, vagy törött állapotú. Garam szerint az 5. fázis során a sok kicsi mellékszíjveretre a bekarcolt díszítésű

⁸⁷ Garam 1995, 412.

⁸⁸ Szenthe 2020, 52.

⁸⁹ Szenthe 2020, 342. 115. kép 2., 5., 5., 9.

⁹⁰ Daim 1987, 147.

palmetta elég gyakori volt.⁹¹ Daim szerint is a konkrét száma a vereteknek, amiből áll a garnitúra nőtt az SPA III. fázisában.⁹²

Az övkészlet utolsó eleme a három darab öntött lyukvédő veret, melyek egy háromszög szerű alakot vesznek fel és áttört növényi ornamentikával díszítettek, sima hátoldalukból hozzáöntött szegecs, valamint nagy függesztőszár áll ki. Az ornamentika rács szerű mintává egyszerűsödött liliomszirmokat akar szimbolizálni valószínűleg, mely a hármalevelű liliomrácsához hasonlít a legjobban. Ezek egy csoportja Szenthe Gergely szerint a geometrikus laposindás díszítésű veretekkel gyakran párosul, pont, mint Szirák esetében is. Ez a két stílus egy idő után párosulhat, de van egy időszak, mikor a geometrikus laposindás díszítést váltja fel a liliomornamentika ezen változata, így a 8. század utolsó fázisaiban és a 9. század első felében terjed el, míg egy másik horizontja azt megelőzi a 8. század középső harmadában. A stílus elterjedésében egyébként jelentős mediterrán hatás figyelhető meg.⁹³

Ezek alapján a lyukvédő veretek tartozhatnak a 8. század középső harmadába és a második felére is teljes mértékben, a 9. századi keltezésük sem kizárható teljesen, de a korábbi időpont valószínűbbnek tűnik a párhuzamok alapján.

Összegezve az 52. sír anyagát, három csoportra lehet korszakolásban bontani a garnitúrát. A nagyszíjvég és az első kettő kisszíjvég az ornamentikájuk, kialakításuk és párhuzamaik alapján a késő avar kor első felének stílusát idézik a propeller alakú hátverettel együtt, míg a széles pajzs alakú veretek, a mellékszíjveretek és a lyukvédő veretek a 8. század középső harmadát és a második felét idézik leginkább, míg a vésett- poncolt indavirágos palmettájú és aranyozott kisszíjvég a késő avar kor végén és részben a 9. században elterjedt típus. Ezek alapján nem elképzelhetetlen a feltételezés, hogy a garnitúra különböző korábbi fázisaiból összeállított, újra használt övkészlete a temetőnek, melyet tovább erősít, hogy a nagyszíjvég törött állapotban került elő, nem modern kori a sérülése, ahogy a mellékszíjvereteken is korabeli kopás és sérülés nyomai látszanak, így talán elképzelhető opció, hogy a sír és a garnitúra a korábban említett késő avar kor legutolsó fázisára tartozzon, amikor újra kezdik használni a korábbi fázisok garnitúráit és sokszor rossz minőségben.

⁹¹ Garam 1995, 412.

⁹² Daim 1987, 149.

⁹³ Szenthe 2020, 437-438.

Az övgarnitúrák tárgyalása

Összességében nézve az övgarnitúrákat, Szirák helyzete abban egyedi, hogy a kevés veretes sír közül feltűnően sok a 9. század és a környékére keltezhető összetétel, amely erősíti a temető kései használatára utaló nyomokat. A közép avar kor végére és a késő avar kor elejére keltezhető sírok a 23, 24, 25, 26 és 27. sírok hiányzó leletanyaga. A késő avar kor középső szakaszára jól keltezhető a 41. sír szép övgarnitúrája. A 8. század végére és/vagy a 9. század évtizedeire jól sejthetően keltezhetőek a 38, 39, 16. és 52. sírok sérült, hiányos, vésett palmettájú és akár több korszak stílusából összeállított övgarnitúrái. Ha ezen szempontok mentén haladunk, akkor feltételes módban ugyan, de meg kell említeni, hogy a késő avar kor elejére keltezett sírok szintén ugyanúgy hiányos garnitúrákkal, sérült veretekkel rendelkeznek, ráadásul a 27. sír nagyszíjvége késő avar kor második felére keltezhető jellegzetességeket mutat. Ezek alapján alternatív értelmezésként felvetem lehetőségét, hogy ezeket a sírokat is a 9. századi horizontra keltezzük. Erre utal ezeknek síroknak az elhelyezkedése is (7. kép), szabálytalanul jelentkeznek a temető különböző pontjain, mint később látni fogjuk olyan sírokkal körbevéve, melyek tipológiailag sokkal későbbi típusú leletanyaggal rendelkeznek, és a temető stratigráfiájában nem alkotnak külön csoportot (ahogy a többi lelet sem, ahogy lentebb ez részletezem).

2. FÜLBEVALÓK ÉS KARIKAÉKSZEREK

Szirákon 31 sírból ismerünk fülbevalókat és különféle karikaékszereket, amibe nem számoltam bele azokat a karika formájú egyszerű bronz tárgyakat, melyek teljesen ismeretlen helyről kerültek elő a sírban és teljesen töredékesek, vagy feltehetőleg nem ékszer szerepet töltöttek be. Ez a szám a temető 69 temetkezésének közel a felét teszi ki, 44,9% a temető sírjai közül. Ebből 7 darab temetkezés teljes leletanyaga hiányzik, vagy az adott karikaékszer nincs meg (7., 10., 20., 22., 27., 33. és 37. sírok), egy sír anyaga pedig a Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításának a részét képezi (38. sír). A 27. sír hiányzó leletanyagáról Pósta Béla eredeti közlésében rendelkezésre áll rajzolt képi anyag (2. tábla, 1.).

A Magyar Nemzeti Múzeum Népvándorlás Kori Gyűjteményében több lelet, köztük sok fülbevaló és karikaékszer más sírhoz van jelölve, mint ami az eredeti publikációban meg van adva. A munkámhoz csatolt táblákban ez főként a 32. sír fülbevalóját érinti, mely az eredeti közlés szerint a 32. sírhoz tartozott, a Gyűjteményben viszont a 36. sírhoz volt jelölve, így a szerkesztett táblán a 36. sírhoz raktam a tárgyat, de jelöltem, az eredeti publikáció szerinti helyét is (10. tábla, 10.). A 31 sírből összesen 66 tárgy képezi a fejezet tárgyát, melyből 46 van meg ténylegesen mára a leletanyagból.

Az avar kori fülbevalók önmagukban nehezebben használhatók részletes tipokronológiai elemzésre az övgarintúrákhoz képest, mivel az egyes típusok használati időtartama sokkal tágabb azoknál, így csak elnagyolt információkat tudunk szerezni a kronológiai használatukról. Emellett a modern radiokarbonos kutatási módszerek egyes dróttékszer típusok használati idejéről alkotott képünket jelentősen megváltoztatták.⁹⁴ Az avar kori fülbevalókról a múlt században több kutató is mai napig használható tipokronológiai rendszerezést csinált. Zlata Čilinská 1975-ben írt munkájában elemezte az avar kori fülbevalók használati idejét tipológiai alapon.⁹⁵ Garam Éva Tiszafüred avar kori temetőjének feldolgozása során a temető tipokronológiai elemzésében foglalkozott a fülbevalókkal is.⁹⁶ Szőke Béla Miklós 1992-es munkájában foglalkozott az avar kori fülbevalók kronológiai elemzésével, leginkább a 8 és 9. század derekán használt típusokra koncentrálva, melyek használatát tovább lehet vinni a 9. század időszakára is.⁹⁷ Újabban Szenthe Gergely, Gáll Erwin, Faragó Norbert⁹⁸ és Szücsi Frigyes⁹⁹ foglalkoztak az avar kori leletanyag tipokronológiai rendszerének felülvizsgálásával radiokarbonos módszerek segítségével, mely során az avar kori fülbevalók datálása is szerepet kapott. A fülbevalók, bár tágabb időkereti használatuk miatt önmagukban nem a legalkalmasabbak részletes tipokronológia kialakítására, a temetkezések és a temető egyéb tárgytipusainak figyelembevételével és ezáltal kontextusba helyezésével segíthetnek minket a sziráki temető pontosabb tipokronológiai rendszerének kialakításában.¹⁰⁰

⁹⁴ Szücsi 2023, 204-222.

⁹⁵ Čilinská 1975.

⁹⁶ Garam 1995. 263-284.

⁹⁷ Szőke 1992.

⁹⁸ Szenthe et al. 2023.

⁹⁹ Szücsi 2023.

¹⁰⁰ Szücsi 2023, 221.

2.1 Díszítetlen nyíltvégű karikaékszerek

Ez a típus a legegyszerűbb a karikaékszerek sorában, mely egyszerű bronz-, vagy vasdrótból hajlítva elkészíthető, ezért használata igen gyakori az avar kori temetkezésekben, mert az alsóbb társadalmi rétegek is megengedhették maguknak. Lehetett fülbevaló, hajkarika, illetve egyéb más szerepet is betölthetett egyszerűsége miatt, pont emiatt végig kíséri használata az egész avar kort,¹⁰¹ és nem lehet komoly kronológiai következtetéseket levonni ennek a típusnak a használatából. Sok esetben lehet, hogy eredetileg csüngős fülbevaló volt, ám használata során letört a csüngője¹⁰², mint ahogy Szirák esetében is lesz erre példa. Bár komoly kronológiai következtetésekre nem alkalmas, ugyanakkor Szőke Béla Miklós megemlíti, hogy a 8-9. század fordulója felé sűrűsödnek az ilyen ékszerrel ellátott sírok.¹⁰³ Garam Éva is azt mondja Tiszafüred esetében, hogy sok esetben a temető periferiáján kerültek elő olyan kontextusból, ahonnan a kései típusú övveretek is.¹⁰⁴

Szirákon 7 sírból ismerünk ilyen egyszerű karikaékszert, melyből 2 sír (20. és 27. sírok) anyaga teljesen hiányzik, 5 sír leletanyaga áll rendelkezésre (4., 48., 50., 51. és 67. sírok). A 4. és 50. sírokból egy-egy darab ismert, míg a 27. sírből 2 pár is előkerült (a síron belül ismeretlen pozícióból), míg a maradék sírokban párban kerültek elő. A 4. és 67. sírok esetében a koponya csecsnyúlványa alól kerültek elő a leletek, így a hajkarikaként való használatuk elképzelhető, az 50. sír esetében a két halott (kettőstemetkezés) közül az egyik jobb gyűrűsujján volt található, tehát gyűrűként volt használva. A többi esetben a fej oldalai mellől kerültek elő párban, mely fülbevalóként való használatukat sejteti.

2.2 Kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók

A gyöngycsüngős fülbevalók általában kerek, vagy ovális alakú huzalból hajlított karikákkal rendelkeznek, melyeket pántokkal és az alsó részükön egy gyöngy díszít egy drót elemre és

¹⁰¹ Szőke 1992, 845-846.

¹⁰² Szőke 1992, 845.

¹⁰³ Szőke 1992, 845-846.

¹⁰⁴ Garam 1995, 284.

pántokra rögzítve, de lehet gyöngy rajtuk a belső felükön, vagy a fülbevaló felső részén is, szintén drótra és pántokra rögzítve. Drótjaik lehetnek kerek vagy szögletes átmérőjűek, többnyire bronzból készülnek, de van ezüst és arany változatuk is. A gyöngyök általában sötétkék üveggyöngyök, vagy a fekete pasztagyöngyök kúp alakú formában.¹⁰⁵ Zlata Čilinská szerint a gyöngycsüngős fülbevalók legkorábbi típusa kerek karikával ellátott változat, mivel többnyire 7.századra és a 7-8. század fordulójára keltezhető övveretekkel jelentkeznek együtt a temetkezésekben a legkorábbi változataik. Többnyire bronzból készültek, de arany és ezüst változataik is ismertek. Ezért ez a legkorábbi típus ebben a variánsban, jelenléte az Avar Kaganátus területére összpontosul, bár vannak máshol hasonló fülbevalók, de azok távoli párhuzamok, máshonnan származnak, míg a kárpát-medencei darabok a helyi avar kori anyagi kultúra eredményei, melyek bizánci hatásra jöttek létre. Bár vannak a Kaukázusból is párhuzamuk az 1-3. századból, de a nyugati germán világra nem jellemző ez a típus. A legvalószínűbb, hogy helyben alakult ki, a korábbi kora avar kori típusokból a 7. század közepén, mely során a korábbi fémlemezes gömbcsüngőket üvegre cserélték, használata pedig kifejezetten az Avar Kaganátus területére tehető.¹⁰⁶ Szücsi Frigyes ugyanakkor említi, hogy a kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalók használata nem kopik ki a 8. század második felében sem amellet, hogy megjelennek az ovális karikájú változataik is.¹⁰⁷

A gyöngycsüngős fülbevalók közül Szirákon egyedül a 6. sír két fülbevalója (9. tábla 2.-3.) és az 50. sír két karikája (11. tábla 5.- 7.) tartozik ebbe a kategóriába. Utóbbi sír fülbevalói mára viszont teljesen karika fülbevalóknak tűnnek, ám a sírleírásokból kiderül, hogy eredetileg volt csüngőjük.¹⁰⁸ A 6. sír kerek karikáin van külső és belső gyöngy is, mely többnyire gömb alakú fekete, vagy sötétzöld gyöngy, egyedül az egyik alsó gyöngye rendelkezik hasábszerű sötétzöld gyönggyel. A fentiek alapján csupán a fülbevaló típusa a 6. és 50. síroknak a 7. század végére és a 8. század első évtizedeire való keltezése logikusnak tűnhet elsőre, ám a temető teljes kontextusát nézve a 8. század második felére való keltezése tűnik valószínűbbnek, mivel minden más fülbevaló ennél későbbi fázisba esik és az övgarnitúrák jelentős része is későbbi kronológiai periódusokba esik bele.

¹⁰⁵ Čilinská 1975, 77.

¹⁰⁶ Čilinská 1975, 77-78.

¹⁰⁷ Szücsi 2023, 204.

¹⁰⁸ Lásd.: Mellékletek.

2.3 Ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók

Ebből a típusból van a legtöbb a temetőben, 20 sírből került elő ovális karikával rendelkező gyöngycsüngős fülbevaló, melyből 14 sír leletanyaga van ma meg (8., 12., 17., 18., 31., 32., 34., 40., 50., 54., 61., 65., 66. és 69. sírok), 6 sír anyaga (7., 10., 27., 33., 37. és 38. sírok) pedig hiányzik. A rendelkezésre álló sírok tárgyai között 27 darab fülbevaló van és a hiányzó temetkezések 12 darab fülbevalót tartalmaztak összesen. Többségük esetében párban kerültek elő a fülbevalók (8., 12., 17., 18., 31., 34., 37., 40., 50., 54., 61., 65., 66. és 69. sírok), ez 14 temetkezést jelent, míg 5 esetben (7., 10., 32., 33. és 38. sírok) egyetlen fülbevalót tartalmazott csak az adott temetkezés, a 27. sír esetében pedig 3 pár fülbevaló került elő, tehát 6 darab. Utóbbi sír leletanyagáról, ahogy a 38. sírről anyagáról is az eredeti 1895-ös publikációban található rajz (2. tábla).¹⁰⁹ A fülbevalók közül sok törött, hiányos állapotú, hiányoznak a gyöngycsüngőik, vagy a karikájuk egy része. Gyöngycsüngőik megvannak gömb és kúp alakú formában is (9. tábla – 12. tábla). Az 54. sír fülbevaló párja mára teljesen egyszerű karika fülbevalóknak tűnnek, ám a sírleírásokból kiderül, hogy eredetileg voltak csüngőik.¹¹⁰ Ez Čilinská kronológiai rendszerében a IX. típus, melynek B és C változatokatis rendelt. Az ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók megjelenését a 8. századra teszi és nem számolt a típus későbbi továbbélésével, kivéve a C típusnál.¹¹¹ Szőke Béla Miklós is a késő avar kor jellegzetes típusának nevezi, ő viszont hozzáteszi, hogy számol a típus 9. század első felében való továbbélésével. Szerinte a Dunától keletre az avar kori közösségek életében egyfajta izolálódás ment végbe, mely által kevésbé érték őket a karoling és morva kulturális hatások a 9. század során, így tovább tartották használatban a 8. századi tárgytypusaikat és hagyományaikat. A 9. század első harmada után végbemegy egy átalakulás, mely során a gyöngycsüngős fülbevalók díszesebbek lesznek, aranyból készülnek, granulált díszítésekkel, vastagabb huzalból készülnek, viszont a század első hamradának végéig jellemző marad a korábbi típus.¹¹² Garam Éva ezt a típust a 8. század második felétől keltezi,

¹⁰⁹ Pósta 1895, 66; 70.

¹¹⁰ Lásd.: Mellékletek.

¹¹¹ Čilinská 1975, 79.

¹¹² Szőke 1992, 863-864.

ahol jellemzően dinnyemag alakú gyöngyökkel és kizárólag indás onramentikájú övveretek társaságában jelennek meg.¹¹³

Ezek alapján a Szirák ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalóit a 8. század második felétől keltezhetjük a 9. századba belenyúlóan. Ennek a típusnak a rendkívüli dominanciája és gyakorisága a temető minden pontján jól korrelál a késő avar kori 5. fázisba keltezett övveretek gyakoriságával. A fülbevalók önmagukban a 8. század második felében élik fénykorukat, de az öves sírokkal párosítva azok „felhúzzák” őket potenciálisan a 9. század első felébe.

2.4 Ovális karikájú, aranyozott, granulált gyöngycsüngős fülbevalók

Két fülbevalópár tartozik ebbe a típusba a sziráki temetőben, a 22. és a 44. sírok (10. tábla, 11.-12.) fülbevaló párpai, melyek közül előbbi hiányzik a leletanyagból, de van róla ábrázolás az 1895-ös publikációban (2. tábla, 2.)¹¹⁴. Karikájuk vastagabb, szögletes huzalból készült, a végeik felé kiszélesednek, felületük erősen aranyozott, csüngő és oldalpántjaik erősen granuláltak. Gyöngyeik hiányoznak.

Ez a típus gyakorlatilag az egyszerű ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók egy altípusa. A 22. és 44. sírok fülbevalói megfelelnek Čilinská IX C vagy X. típusának is. A két típus kronológiailag egyszerre van jelen. Ennél a két típusnál gyakoriak a huzalon lévő granulált díszítő elemek, gyakran aranyból készülnek, ilyen példányok kerültek elő Želovce, Mártély, Nové Zámky (Érsekújvár) temetőiből is. Čilinská maga is említi, hogy Szirákon megtalálható ez a típus.¹¹⁵ Gyakran kerülnek elő szögletes keresztmetszetű rúdból hajlított karperecekkel és boglár párokkal, mely feltétel Szirák esetében teljesül is, a 22. sírból egy pár boglár és két bronz karperec is került elő. A típus nagyon gyakori a Blatnica-Mikulčice horizontban is, tehát a 9. században hangsúlyozott jelenléte van. Čilinská szerint egy időszakban használták a spirális végű drótkészerekkel is, melyet a hagyományos kutatás 8-9. század fordulójától a 9. századon át keltez.¹¹⁶ Ez utóbbi kronológiai kritérium is, mivel egy viszonylagos szűk időperiódusban használják ezt a fülbevaló típust, míg a 8. század felől a IX. típus határolja, a

¹¹³ Garam 1995, 280.

¹¹⁴ Pósta 1895, 65.

¹¹⁵ Čilinská 1975, 79.

¹¹⁶ Čilinská 1975, 79.

másik oldalról a morva-horizont. A Blatnica-Mikulčice horizontban is csak indás onramentikájú övekkel együtt kerülnek elő, nem griffesekkel. Čilinská tehát a az avar kor utolsó korszakaira teszi ennek a típusnak a használatát és számol a típus jelenlétével a 9. század első negyedében is.¹¹⁷ Szőke Béla Miklós a típus jelenlétét egyenesen a 9. századtól indítja. Ez a típus a korábbi egyszerűbb ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalókból fejlődve tovább a 9. század első harmadának a végén és a század folyamán számol a használatával.¹¹⁸ A 22. és 44. sírok fülbevalóit ezáltal mindenképp későbből kell kezdenünk keltezni, mint a temető többi gyöngycsüngős fülbevalóját. Ha elfogadjuk Szőke és Garam Čilinská-nál valamivel későbbre eltolatásait, akkor az egyszerűbb ovális karikájú gömcsüngős fülbevalókat a 8. század második felétől felfelé keltezzük, ebben az esetben a jelenlegi két sír fülbevalóit a 8-9. század fordulójától a 9. század első felébe menően tudjuk keltezni. Ezáltal ez jól összefüggésbe hozható a temető övgarnitúrái egy részének jelentős kései keltezésével is.

2.5 Pánttal díszített, egymásba hajlított végű karikaékszerek

A temetőben két esetben, a 8. sír és a 34. sír esetében kerültek elő a koponya mögül egymásba hajlított végű, pánttal ellátott karikaékszerek, melyek mintha fülbevalók huzaljainak hajkarikaként felhasznált darabjai lennének a sírban talált pozíciójukból kiindulva. Szőke ezeket az egyszerű típusokat szintén a késő avar korban használt típusnak gondolja, viszont az avar kori temetők külső periferiáin látszanak sokasodni, ezáltal egy horizontba keltezi őket a drótkészerekkel. A 8-9. századok fordulóján gyakoriak és használatuk belenyúlik a 9. századba is.¹¹⁹ Érdekes módon Tiszafüred esetében Garam Éva ezt az ékszertípust már nem gondolja jellemzőnek az öntött övveretek megjelenésétől, inkább korábbra keltezi.¹²⁰ Összegezve ezt az ékszertípust, használata az avar korban több időszakban is előfordul, bár megfigyelhető egy tendencia a késő avar kor vége felé, amikor jelenlétük hangsúlyosabb. Tipokronológiai alapú keltezésre mégsem tartom használhatónak a túl tág használati időkerete miatt.

¹¹⁷ Čilinská 1975, 80.

¹¹⁸ Szőke 1992, 864.

¹¹⁹ Szőke 1992, 844-847.

¹²⁰ Garam 1995, 263.

2.6 Drótékszerek

A sziráki temetőben 2 sírból ismerünk ebbe a kategóriába eső karikaékszereket. A 45. sír spirálc süngős karikaékszere (11. tábla, 8.) és a 29. sír másfélszeres S-végű karikaékszer párja (10. tábla, 1.-2.). Előbbinek szintén volt párja, de eltört, majd az idő folyamán el is tűnt, a jelenlegi leletanyagban már nincs meg. A két típust egy kategóriába vettem, mert kronológiailag egy fázisba sorolhatók. Az S-végű karikaékszerek tekintetében Čilinská hosszú elterjedéssel számolt, mely a 7-8. század fordulóján kezdődik és 200 éven át tart. Két fő típust különített el, egy korábit, mely egy vagy két S-véggel is rendelkezhetett, gyakori az egyszerű, köznapi sírokban, illetve egy korábbi, prototípus változatot, mely a 7-8. század fordulóján volt jelen, melyből a többi változat továbbfejlődik majd.¹²¹ A Dunántúlt és Nyugat-Szlovákiát tartotta a típus fő elterjedési területének. Szőke Béla Miklós 1992-es munkájában mélyebben foglalkozott az S-végű karikaékszert körülvevő kronológiai problémákkal, ellenérvelve a szerinte túl korai 7. és 8. század fordulójára való keltezéssel és a túl kései keltezéssel szemben is, mely már a 10. századi típusokhoz akarta kötni a korábbi változatokat. Rámutatott, hogy ez a tárgytypus többnyire a késő avar kor végi, 8-9. század fordulójához köthető sírokban kezd gyakorivá válni, majd a 9. század közepéig aktívan használatban van, majd eltűnik a Duna-medencéből. Viszont a morva régióban, a Kisalföldön, Szlovákia területén tovább fejlődik, aranyozva kezdik készíteni és huzala megvastagodik. Ez lesz a 10. században használatos típus, melyet a magyarok is ezután átvesznek.¹²² Mesterházy Károly 2023-ban írt összefoglaló munkát a lelettípus kronológiai és etnikai hátteréről. Ő újra amellett érvelt, hogy a típus a 7. század második felében már megjelenik, először fülbevalóként, majd hajkarikává bővül a használati köre.¹²³ A többszörös S-vég jelenik meg először, melyből kialakul az egyszeres és másfélszeres S-végű típus. Szőke Béla ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy sok esetben lehetséges, hogy az egyszeres S-végűnek gondolt példányok igazából olyan többszörös S-végűek, melyeknek használatuk során letört az alsó része.¹²⁴ Mesterházy rávilágított, hogy a tárgytypus legkorábbi lelőhelyei a Balaton környékén találhatóak Keszthely, Kereki (itt került elő a kétszeres S-végű típus legkorábbi példánya 7.

¹²¹ Čilinská 1975, 76-77.

¹²² Szőke 1992, 847-850.

¹²³ Mesterházy 2023, 187.

¹²⁴ Szőke 1992, 848.

század második felére keltezhető övveretekkel), Badacsonytomaj környéki lelőhelyeken, ami alapján megalapozottnak találja, hogy a típus a Keszthely-kultúrában jelent meg először.¹²⁵ Megalapozottnak tartja továbbá a tárgytípus 9. századi jelenlétét, amelyet a szláv kutatás egy része a 9. századtól már nem avar, hanem szláv etnikai jelölő tárgytípusként értelmez. Ugyanakkor a ténylegesen szlávnak gondolt temetőkből, mint Mosaburg-Zalavár, Zalasabár, pont nem tűnik fel ez az ékszer, tehát az aktívan beköltöző szláv népesség körében nem volt divat az S-végű karikaékszer használata, a Dunántúlon inkább a nem szláv nyelvű lakosságot jelölheti. A szláv nyelvű népesség körében valószínűleg az avar kori népességgel való kontaktus útján terjedt el ez a tárgytípus a Dunántúlon a 9. században, míg a cseh-morva területeken és a Blatnica-Mikulčice határon túli területén pedig a 8. század végén.¹²⁶ A 9. században pont azt a másfélszeres S-végű változatát találja uralkodó formának, ami a sziráki 29. sírban is megtalálható. Ez a típus a 9. század során feltűnt Ipelsky Sokolec, Nitra-Lupka és Pobedim Na laze lelőhelyein is. Utóbbiban Mesterházy megemlíti egy mongolid jellegű női csontvázat és két gyermeket is, a szláv-avar etnikai kontaktusra utalva.¹²⁷

A spirálcsőgős karikaékszereket szintén hasonló kronológiai kérdések veszik körül. Čilinská ezt a típust is a 7.-8. század fordulójáig viszi vissza elterjedésben, de itt is kiemeli, hogy az avar temetők utolsó fázisaiban sűrűsödik a létszámuk. Rávilágít, hogy a tárgytípus 9-10. századi továbbélése bizonyítja a tárgy használati tradíciójának fennmaradását. Egyszerű anyaga és elkészítési módszere lehetővé tette, hogy az alsóbb társadalmi rétegek is széles körben használni tudják, ugyanakkor megvannak az elithez köthető változatai is, például Zwölfaxing esetében.¹²⁸ Szőke két típust különített el. Az egyik spirálja inkább henger formát vesz fel és a késő avar kor nagyrésztében ez a típus volt elterjedt, míg a második típus a 8-9. század fordulóján jelent meg és terjedt el, kifejezetten a Dunántúl nyugati részén és onnan kisugározva, kúp alakú spirálcsőgővel. Ez a típus viszonylag rövid életű, mivel 9. század első harmadánál tovább nem volt jellemző, bár Sopronkőhidán volt egy 9. század közepére keltezett sírban is, de ez nem általános. Szőke meg is említi a sziráki darabot, melyet ez utóbbi típusba sorol be.¹²⁹

Szücsi Frigyes is foglalkozott 2022-es munkájában a drótkészerek kérdéskörével. Ő is felhívta a figyelmet arra, hogy a drótkészerek sok esetben, már megjelennek a 8.-9. század fordulóján

¹²⁵ Mesterházy 2023, 187-192.

¹²⁶ Mesterházy 2023, 205.

¹²⁷ Mesterházy 2023, 205.

¹²⁸ Čilinská 1975, 76-77.

¹²⁹ Szőke 1992, 850-851.

előtt, és hogy az ilyen típusú tárgyak esetében nézni kell a tégabb régészeti kontextust és a tárgytípusokat is, amelyekkel együtt előkerültek.¹³⁰ A spirálcsüngős karikaékszer Edelstal (Nemesvölgy) temetőjének esetében a többi tárgytípus alapján már a 8. század első két fázisában is megtalálható. Zamárdi-Rétiföldek és Úrhida-Arany János utca lelőhelyein is volt olyan S-végű karikaékszer, mely a 8. század elejére volt keltezhető. Zamárdiban az 1781. és 2300. sírokban szintén voltak drótékszerek, amelyeket a többi előkerülő tárgytípus kontextusa és a temetőben való elhelyezkedése alapján Szücsi a 9. századra keltez.¹³¹ A tipokronológiát radiokarbonos mérési módszerrel próbálta összevetni több Dunántúli lelőhely esetén, mint Csákberény, Úrhida, Bodajk. Több esetben is a drótékszerekkel ellátott sírok a 7. század második felére és a 8. század elejére kalibrálódtak a radiokarbonos és a Bayes-analízis eredményei alapján, ilyen volt Bodajk-Homoki dűlő 41. sírjának esete is.¹³² Az eredmények arra mutattak rá, hogy míg a spirálcsüngős karikaékszerek főleg a 7. század második felében és a 8. század eljén, addig az S-végű karikaékszerek inkább a 8. század második negyedében fordultak elő. Ugyanakkor Szücsi kiemeli, hogy ugyan a tárgytípusok tényleg korán megjelennek, divatjuk legerősebbé a 8-9. század fordulóján válik. Használatuk legalább 100 éves időperiódust foglal magában.¹³³

Összegezve a drótékszerek tehát valóban tág időrendi kontextusban vannak jelen a késő avar korban, a 7. század végétől a 9. és 10. századokig. Ugyanakkor divatjuk virágkorát pont a 8. és 9. századok fordulóján élik, és használják őket tovább a 9. század első harmadában/felében is. A 29. sír másfélszeres S-végű karikaékszerei a 9. században a legelterjedtebbek, míg a Szőke Béla Miklós szerint a kúpos végű spirálcsüngős karikaékszer jellemző a 9. század első harmadában is. Ezen érvek, illetve a temető egyéb tárgyainak késő avar kor végi kontextusa miatt a sziráki drótékszereknek a 8-9. századok fordulójára és a 9. század első harmadára való keltezését elfogadhatónak találom.

¹³⁰ Szücsi 2023, 211.

¹³¹ Szücsi 2023, 210-217.

¹³² Szücsi 2023, 211; 219.

¹³³ Szücsi 2023, 221.

FÜLBEVALÓK ÉS KARIKAÉKSZEREK ÖSSZEGZÉS

A fentiek alapján észrevehetjük, hogy a sziráki fülbevalós és karikaékszeres sírok szinte teljes egésze a 8. századik második felétől indulva keltezhető. Az ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók két fázisa elvihető egészen a 9. század első felébe, mely a kerek karikájú gyöngycsüngős fülbevalót is feljebb tolja keltezésben. Az ovális karikájú gyöngycsüngős fülbevalók domináns jelenléte a temető minden részében indikálja, hogy a sziráki temető nagyrésze valószínűleg a késő avar kor második felére keltezhető egy tág kronológiai kontextusban, míg a drótkészerek jelenléte valószínűsíti, hogy a temető használata a 8-9. század fordulóján és a 9. században is folytatódott. Az öves sírok a késő avar kor 5. fázisára keltezhető többségével és a temető szinte minden pontján észlelhető jelenlétével összevetve pedig nagyon jól leszűkíti a temető használatának idejét, a domináns rész 8-9. század fordulójára és a 9. század első felére tehető. Két esetben övgarnitúrával ellátott, hagyományosan férfi jellegű sír is tartalmazott fülbevalót. Az egyik a 38. sír lovas temetkezése, mely egy darab csüngős fülbevalót tartalmazott (2. tábla, 3.), a másik a 27. sír, mely 3 pár ováliscsüngős fülbevalót és 2 pár karika fülbevalót is tartalmazott (2 tábla, 1.). Horváth Ádám Máté foglalkozott a Közép-Tisza vidék avar kori férfi sírjaiban található női típusú tárgyi mellékeltekkel statisztikai alapon megközelítve a kérdést. A fülbevalók jelenléte a férfi sírokban negatív tendenciát mutatott, ha jelen is volt, akkor többnyire páratlanul egy-egy fülbevaló van általában jelen bennük. Etnográfiai példákra alapozva felvetette a lehetőséget, hogy bajelhárító szerepük is lehetett ezen tárgytípusoknak a hagyományosan tekintett férfi temetkezést rejtő sírokban.¹³⁴ Ez Szirák esetében a 38. sír esetében jól egybevág a sírban található egy darab fülbevalóval. A 27. sír kiemelkedő számú ékszereivel viszont ilyen téren nem lehet elszámolni. Nem találtam analógiát hasonló esetre, így az ebben a sírban észrevehető jelenség további kutatásokat igényel.

¹³⁴ Horváth 2021, 51.

3. FEGYVEREK

3.1 Balta.

A 16. sír szakállas harci baltája (*13. tábla*) a sziráki temető egyetlen valódi fegyvere. A sírban laposindás díszítésű aranyozott bronz mellékszíjvéggel rendelkező férfi mellől került elő. A helyzetét tekintve abból a szempontból is érdekes, hogy a típus magyarországi megjelenéséhez pont ezt a temetőt köti a 20. századi kutatás.¹³⁵ Párhuzamainak előfordulási helye a Dunántúl, a Kisalföld, Cseh-medence, Morvaország területe, tehát a Karoling birodalom keleti határához és a Karoling Pannónia területéhez kötődik, ami a 16. sír 9. századi datálását indikálja. Brivoj Dostál morva típusnak nevezte a fegyvert (ahogy ezt a cseh kutatás mai napig morva szakállas baltának nevezi¹³⁶), de azóta kiderült, hogy a Felső-Dunavölgy területén is ez a leglátványosabb fegyvertípus. Példa rá Szokolca temetője (ahol háromélű nyílhegy kíséretében volt jelen¹³⁷), ráadásul sarkantyúval ellátott sírokból került elő igen sokszor.¹³⁸ Látványos, teljesen egylényegű párhuzama található Garabonc-Ófalu I. 9. századi köznépi temetőjében az I.49. sírban és Sopronkőhida 9. századi, szintén köznépi temetőjének 52. gyereksírában. A publikáló Török Gyula a 9. század második felére datálja a típus elterjedését (V. Budinsky-Kricka alapján), a sírban pedig még köpűs nyílhegy is előkerült, mely az ottani avar hagyományok továbbélését is mutatja (bár maga a nyílhegy típus nyugati eredetű).¹³⁹ Szőke Béla Miklós Garabonc-Ófalu I. temetőjének esetében megállapítja, hogy ez a típusú balta a Dostal I/a típusba sorolható¹⁴⁰. Nagyon jó párhuzama került elő Csehországban Znojmo területéről az elmúlt években, szintén a Dostal I/a típusba kategorizálva, melyen felületén még dekorációt is sikerült azonosítani.¹⁴¹ Az egyébként Karoling Pannóniában ritka baltaleletekhez pedig megemlíthető még Zalasabar-Borjúállás sziget 141. sírában található balta is, mely típus a Dostal féle II. kategóriájába sorolható.¹⁴² Itt szintén gyermeksírból került elő. A feltáró Müller Róbert szerint ezért itt bajelhárító és nem

¹³⁵ Szőke 1994, 265.

¹³⁶ Kotowicz 2018, 107-9; Bartošková 1988, 7.

¹³⁷ Török 1973, 64.

¹³⁸ Szőke 1994, 264

¹³⁹ Török 1973, 46.

¹⁴⁰ Szőke 1994, 265; Dostál 1966, 70.

¹⁴¹ Nejedlá et al. 2023, 209-218.

¹⁴² Szőke 1994, 265.

harc szerepkörben kell a baltát értelmezni.¹⁴³ Viszont az általunk tárgyalt 16. sírban egy felnőtt, övverettel rendelkező férfi jellegű sírról van szó, így itt továbbra is feltételezhetjük a balta harci és reprezentációs szerepét a sziráki temetőben. Ugyanakkor érdekes, hogy Zalaszabaron is az egyetlen fegyver a temetőben a balta, az amúgy a nőkéhez képest jóval szegényesebb férfi sírokkal rendelkező temetőben, ami megdöbbentő hasonlóságot mutat az itteni temetőben tapasztalt arányokkal.

A baltatípus megjelenését és elterjedését illetően fentebb már említettem, hogy Török Gyula a balta 9. század második felében, illetve második harmadában való elterjedésével számol. Szőke Béla Miklós a Dostal I/a tárgytypus a létrejöttét tárgyalva megemlíti, hogy a kutatásban volt egy elfogadott nézőpont, ami a 8. század második felétől körülbelül 1000-ig számolt a tárgy használatával, ezt sok kutató mai napig elfogadja.¹⁴⁴ Viszont Szőke Béla Miklós nem keltezi e típus létrejöttét a 9. század első felénél korábbra, pont Szirák leletanyagának igen késői és szerinte az avar kor utolsó fázisaiba történő keltezésére hivatkozva, illetve az egyéb késő avar kor utolsó fázisait mutató temetőket (Blatnica, Gajáry, Veiké Hoste és Söjtör) említve érvel amellett, hogy a típus valamikor a 9. század első felében kellett, hogy létrejöjjön, ötvözve a korábbi II. és III. típusok előnyeit. Ez főként a Morava-völgyében és a Kisalföldön történt, így elsősorban Kárpát-medencei használattal számol. Emellett megjegyzi, hogy ha korábban terjedt volna el, akkor sokkal szélesebb körben kellett volna megjelennie 9. századra, pont, mint a korábbi formáknak, de a Dráva térségénél délebbre el sem jut, csak a kialakulási helyén, Pannóniában és Szirákon, tehát a Kárpát-medence és a volt Avar Kaganátus nyugati, illetve északnyugati területein használták.¹⁴⁵ A morva és magyar kutatás is elfogadja, hogy a típus Morvaországi megjelenése és elterjedése (ahonnan a Kárpát-medencébe térségébe is bekerült) a 9. századi morva időszak alatt történt.¹⁴⁶

Amennyiben Szőke keltezését és Török keltezését elfogadjuk, úgy a 16. sír a 9. század második harmadára is keltezhető, ami a sziráki temető 9. századi használatát mutatja. Ezzel együtt az eddigi hasonlóságok alapján feltételezni lehet a Szirákon temetkezett avar közösség valamilyen jellegű kapcsolatrendszerét a Karoling kori Pannónia és a morva térség népességével, ahol előbbi esetében szintén köznépi, helybeli továbbélő avar eredetű közösségek beolvadását már feltételezte a kutatás korábban.¹⁴⁷ Emellett a balta sírba

¹⁴³ Szőke-Müller 1996, 136.

¹⁴⁴ Kotowicz 2018, 107-9.

¹⁴⁵ Szőke 1994, 265.

¹⁴⁶ Klíma 2000; Klíma 2009; Luňák 2018, 151-153.

¹⁴⁷ Szőke 2019, 428-447.

helyezése a Kárpát-medence több területéről ismert avar szokás. A Dunántúlon való továbbélése a 9. századi köznépi temetőkben (például Sopronkőhida) és az, hogy Szirákon is megjelenik a szokás, - avar korból eredő pogány tradíciót sejteti a sziráki temetőben is.¹⁴⁸

TÁRSADALMI ÁTRENDEZŐDÉSEK ÉS KÖZÖSSÉGI ÁTALAKULÁSOK A KÉSŐ AVAR KOR VÉGÉN A SZIRÁKI TEMETŐBEN

Ennek a kérdéskörnek a kutatása abból a problémából indult ki, hogy a temetőnek nem áll rendelkezésre csontanyaga sajnálatos módon, így antropológiai elemzést sem lehetett végezni. A női és férfi sírok elkülönítéséhez kiindulási pontom az volt, hogy a régészeti leletanyag alapján lehetne társadalmi nemet meghatározni egyes sírok esetén. Az eredeti publikációban a feltáró egyedül az 50. sír kettős temetkezéséhez közli, hogy melyik a férfi és melyik nő.¹⁴⁹ Vizsgálataimhoz a nem specifikus tárgyakat vettem számításba, tehát az övveretes, fegyveres, vagy lószerszámos sírokat férfinek számítottam, azokat, melyekbe gyöngyök, boglárók, fülbevalók, hajkarikák, tűtartók, orsógombok, tojás maradványok és egyéb ékszerek voltak női sírnak vettem.

Azokhoz a sírokhoz pedig, melyeknek nincs nem specifikus leletanyaga pedig a vaskések elhelyezkedését a sírban és a méretüket vettem alapul, aminek szerepéről a nemek esetében az avar korban ismerünk adatokat.¹⁵⁰ Tomka Péter tett megfigyeléseket az avar kori késhasználattal kapcsolatban kislétföldi temetők alapján, viszont megállapításai az egész Kárpát-medencei leletanyagra vonatkozóan is megállják a helyüket.¹⁵¹ A késő avar korban a női sírokban a vaskések a bal-oldalra kerülnek-, mint rituális szerepű tárgy, így nem is feltétlenül az övre csatolva helyezték őket a halotthoz, míg a férfiak esetében a jobb oldal volt jellemző, főként a medence és a combok környékén, mint viseleti tárgy.¹⁵² A férfiak mellé tett késekre általánosságban nagyobb mérettartományok is jellemzőek, mint a nőkére.¹⁵³ Előfordul

¹⁴⁸ Szücsi 2014, 139.

¹⁴⁹ Pósta 1895, 77.

¹⁵⁰ Tomka 1972.

¹⁵¹ Tomka 1972, 64.

¹⁵² Tomka 1972, 29., 63-64.

¹⁵³ Tomka 1972, 35-41.

olyan eset, mikor a férfiak bal oldalán helyezkedik el a kés, de akkor megfigyelhető az öv fordított felhelyezésének a tendenciája is, tehát a szíjvég a jobb oldalt volt megtalálható, míg a csat balról-jobbra volt végével elhelyezve, ehhez Tomka P. keleti, Volga vidéki csuvas és sztyeppi török párhuzamokat sorakoztatott fel, a fordított túlvilágban való hit alapján a halott ruházatát és tárgyait eredeti az életben való helyzettel ellentétes oldalon helyezték rá.¹⁵⁴ Bár megjegyzi, hogy a szokások és tendenciák temetőnként változhatnak, de nagyjából érvényesek egységesen a késő avar korra. Figyelmeztet továbbá, hogy a késő avar kor végére ez a rend felborul, a férfiaknál a kés egyre inkább a bal oldalon helyezkedik el és kifejezetten férfi melléklet szerepét kezdi felvenni, tehát a női sírokból fokozatosan eltűnik a kés-, mint melléklet. Ennek okát az avar kor végi elszegényedésben és a bronz övveretek eltűnésében látta, ami miatt a kés lett a férfi reprezentáció egyik jelzője.¹⁵⁵

Érdeemesnek tartottam kipróbálni és egy korrespondencia analízis elvégzésével összevetni a kések elhelyezkedését és méretét a nem-specifikus tárgyakkal azon sírok esetén, amelyek tartalmaztak vaskést a sírban (15. kép). Ha megfigyelhető összefüggés, akkor a vaskések elhelyezkedése és mérettartománya alapján olyan sírok társadalmi neme is meghatározható feltételeken, amelyeknek nincs nem specifikus tárgya.

Az eredmények nem lettek teljesen egyértelműek, de egy tendencia felvázolható. Három mérettartományt rendeltem a kések méreteihez: 6-11 cm, 12-15 cm és 17-30 cm. A női reprezentációval rendelkező sírok rendelkeztek jórészt az első két mérettartomány késeivel (1, 2, 4, 6, 7, 11, 20, 22, 11, 30, 31, 42, 43, 44, 47, 54, 63, 64. sír) bár akadt egy két férfi jellegű sír is, melyek a középső mérettartományba estek (13, 16, 41. sír). Egy női jellegű sír sem rendelkezett nagy mérettartományba eső késsel. A másik fontos elem, hogy az ilyen reprezentációjú síroknak, melyek az első két mérettartományba esnek bele, nagy része jobb oldalon tartotta a kést a sírban, ez alól csak pár kivétel van (1, 7, 31, 63. sír). A 63. sír egy köztes állapotot mutatott a skálán, mert ugyan bal-oldalt helyezkedett el a kés a sírban, de a kicsi, 6-11 cm-es mérettartománya miatt a női oldalra helyeztem. Másrészről pedig szintén elmondható a férfias jellegű sírokról, hogy a kést főként a bal oldalukon tartották (11, 13, 27, 41, 16, 50, 52, 62. sír) és azok jellemzően a nagyobb, 17-30 cm-es mérettartományba estek, kivéve a fentebb említett sírokat eltekintve. A megadott egyéb adatok alapján azokat a késes sírokat is szépen elhelyezte valamelyik típusban az analízis, ahol nem lehetett tudni a kés pontos helyét a sírban. Sajnos a feltáró hiányos közlése, vagy a férfias jellegű sírok bolygatott

¹⁵⁴ Tomka 1972, 28.

¹⁵⁵ Tomka 1972, 66.

állapota miatt nem lehetett megfigyelni a Tomka P. által emlegetett tendenciát, mely során fordítva helyezik az illetőre tárgyait-, vagy övét.

Végeredményül tehát el lehet mondani, hogy valóban megfigyelhető egy tendencia a nem specifikus tárgyak alapján feltételezett társadalmi nemek és a kések helye és mérete között a sírokban. Érdekes azonban, hogy az általános avar kori szokással ellentétben itt a férfiaknál van elhelyezve baloldalt a kés, míg a nőknél többnyire jobb oldalt, de néhány esetben bal oldalt is előfordulhat, ami azt is jelentheti, hogy a nők esetében nem volt kiemelt jelentőségű, hogy melyik oldalra rakják a kést a sírjukba. A mérettartományok megegyeznek a Tomka P. által közöltekkel, tehát a férfi jellegű sírokban nagyobb méretű késeket is találunk a középkategória mellett, míg a nőké a kicsi, vagy közepes kategóriákba esik. Erre jó párhuzamokat hoz például Farád-Kihosszú és Bágyog-Gyűrhegy lelőhelyeiről azonos rítus megfigyelése mellett.¹⁵⁶ Elképzelhető, hogy amennyiben a sziráki temető nagy része a késő avar kor utolsó fázisaiba esik, akkor a Tomka által említett tradíció váltás, tehát, hogy a kések a férfiaknál is a bal oldalra kerülnek érvényesül ebben a temetőben is, míg a női síroknál nem jelentős a kés helyzete. Viszont a kések a női jellegű sírokban ugyanúgy megtalálhatóak, nem vesznek ki, ami akár helyi sajátosság is lehet. Figyelemre méltó a női jellegű sírok reprezentáltságának kiemelkedő jelentősége a temetőben. Míg kiemelkedő férfi jellegű sírból jóval kevesebb van, és sok sírnál nem lehet társadalmi nemet meghatározni azok szegényes mellékletei miatt, így valószínűleg sok férfi sír nem kapott nem-specifikus reprezentációt, míg a női temetkezések igen. Ez szintén felveti a lehetőségét a Szirákon temetkezett közösség jó részének a késő avar kor utolsó fázisaiba való esetleges keltezését.¹⁵⁷

Tehát végső soron a temető sírjai közül a férfi jellegűnek meghatározottak: 13., 16., 21., 23., 24., 26., 27., 38., 39., 41., 50., 51., 62. sírok (13 sír = 18,8%). Női jellegű sírnak meghatározottak: 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8., 10., 11., 12., 14., 17., 18. (gyereksír, női mellékletekkel), 20., 22., 25., 29., 30., 31., 32., 33., 34., 35., 36., 37., 40., 42., 43., 44., 45., 47., 48., 49. (gyereksír, de női mellékletekkel), 51. (gyereksír, de női mellékletekkel), 54., 61., 63., 64., 65., 66., 67., 68., 69. sírok (43 sír = 62,3%). A beazonosíthatatlan sírok: 5., 15., 19., 28., 46., 53., 55., 56., 5., 58., 60. sírok (11 sír = 15,9%). Gyereksírok, melyeknek nem volt nem specifikus melléklete: 9. és 59. sírok (2 sír = 2,8%). Fontos megjegyezni, hogy ez a módszer csak a leletek alapján sejthető társadalmi nemet próbálja meghatározni, de nem százszázalékos garanciával. A női jellegű gyereksírok esetén ez továbbra se feltétlen határozza

¹⁵⁶ Tomka 1972, 39.

¹⁵⁷ Szenthe 2021, 98., Szenthe 2022, 51.

meg társadalmi nemüket, hiszen a gyermeksírok mellékletei jellemzően hasonlóak a nők mellékleteihez több kultúrában is¹⁵⁸, míg a férfiakéhoz kevésbé köthetőek.¹⁵⁹

Elmondható tehát, hogy a Szirákon temetkező közösség hagyományaiban is lejátszódtak azok a folyamatok, melyek a késő avar kor végi és posztavar kor közösségi és szociális átalakulási trendjeinek megfelel. A kések bal oldalt való elhelyezése megfelel a Tomka féle késő avar kor végi tradíció váltásnak, melyben ő a veretes övek lassú kikopását látja indokul, mely Szirák hiányos övgarnitúrái tekintetében reális megközelítésnek tűnik. Emellett a vizsgálat fényt derített a női jellegű sírok jelentősen magasabb reprezentációjára is a férfiakéhoz képest, mely megegyezik Szenthe Gergely megállapításaival, mely szerint a posztavar kor, vagy 9. század évtizedeiben egy olyan közösségi átalakulás megy végbe az egyre inkább lokalitás felé visszaszoruló avar közösségek életében, mely során a nők szerepe felértékelődik a társadalomban, így ők kapnak reprezentatívabb sírokat is a temetkezés során.¹⁶⁰ Ennek megléte tovább erősíti a sziráki temető jelentős 9. századi jelenlétét. Ez a jelenség emellett nem a temetkezések egy szűk rétegén figyelhető meg, hanem az egész temetőben, azt sejtetve, mintha majdnem az egész sziráki temető az avar kor végén indulna. Ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet, hogy az egyes közösségeknek eltérő hagyományai lehetnek, és egyes közösségek innovatívabbak lehettek, hamarabb vehettek fel kialakuló trendeket, mint más csoportok¹⁶¹, így az is lehetséges, hogy a sziráki temető népességében hamarabb lezajlottak a késő avar kor végére és a 9. század évtizedeire jellemző átalakulások

ÖSSZEFOGLALÓ

A sziráki temető leletanyaga dominánsan a késő avar kor végéhez köthető horizontot mutat. Mind az övgarnitúrák, mind a fülbevalók és egyéb karikaékszerek jól összhangban állnak egymással. A fülbevalók és a drótékszerek jelenléte ilyen kései kontextusban önmagukban egy 8. század második felétől a 9. század első harmadáig húzódó kronológiai időkeretet adnak a temető egészének, ami jól megfelel a Szenthe Gergely által meghatározott jelenségnek, mely során a 8. század második felében új avar kori temetők nyílnak (Pilismarót-Basaharc,

¹⁵⁸ Pader 1982, 129-131.

¹⁵⁹ Lőrinczy-Rácz, 2015, 180.

¹⁶⁰ Szenthe 2021, 98., Szenthe, 2022, 51.

¹⁶¹ Szenthe et al. 2023, 482-484.

Hortobágy-Árkus), míg egyes korábbi temetők, mint Tiszafüred népessége lassú fogyatkozást mutat, indikálva, hogy az elvándorló népesség egy része új temetőket nyit.¹⁶² Szirák temetője ennek az Avar Kaganátus területét érintő késő avar kor második felére tehető demográfiai átrendeződésnek lehetne akár egy újabb jele. Pilismarót-Basaharc temetője ilyen szempontból közelebbi párhuzama is Sziráknak, mind földrajzilag az ország északi részén helyezkednek el a Duna két oldalán, hasonló időben indulhattak és mindkettő temető leletanyaga hasonló kronológiai horizontot mutat és mindkettőben hamar megjelenik a cseh-morva térséggel való kapcsolati rendszer. Kapcsolatrendszerei a Morva térség fele mutatnak, hamar feltűnnek azok a Dunántúlon megjelenő drótékszerek ezen a lelőhelyen a 8. század második felétől, melyek később a 9. századi Dunántúl térségében is jellegzetes tárgytípusok lesznek.¹⁶³

Az övgarnitúrák mégjobban pontosítják a temető használati fázisairól alkotott képünket. A 16., 21., 38., 39. és 52. sírok, tehát az öves sírok felének a hiányos, sérült, több korábbi fázis jeleit együttesen mutató övveretei a késő avar kori 5. fázisba esnek bele, mely a Kaganátus 9. század eleji összeomlása utáni posztavar periódust jelöli a 9. század legalább első felében. A 16. sír esetében ezt erősíti meg a Karoling kori és 9. századi morva párhuzamokkal bíró szakállas harci balta jelenléte is, mely szintén a 9. század első felére, akár a középső harmadára is feltolhatja a temető használati idejét. A 23., 24., 26. és 27. egy érdekes csoportját alkotják a temetőnek. Ezekben a sírokban a középső avar kor végére és a késő avar kor legelejére tehető lemezes övgarnitúrákat tartalmaz, mely kronológiailag nagyon kiesik a temető nagyrészenek használati idejéből. Ezek a temetkezések nem alkotnak külön csoportot a temető horizontális stratigráfiai képében, teljesen elvegyülnek a közvetlen mellettük lévő posztavar kori és 8. század második felére tehető övgarnitúrák és ovális karikájú gyöngycsüngős és drótékszerrel ellátott sírokkal (16. kép). A másik jellegzetességük, hogy teljesen hiányosak, töredékesek, mind a 4 sír leletanyaga összesen nem ad ki egy teljes övgarnitúrát. A 27. sír emellett egy a késő avar kor középső harmadára jellemző egyben öntött, de már a késő avar kor második felére mutató mindkét oldalán laposindás ornamentikával bíró nagyszíjvéggel rendelkezik, mely kronológiai szempontból több, mint fél évszázaddal választja el a lemezes verektől. Ezen okok miatt vetném fel alternatívaként a lehetőségét, hogy ezek a 7-8. századok fordulójára keltezett sírok szintén a posztavar fázis részei lennének, mert annak minden kritériumának megfelelnek. Ezt látszik erősíteni, hogy szintén az előbb említett 27. sír rendelkezik 3 pár, azaz 6 darab ovális karikájú gyöngycsüngős

¹⁶² Szenthe et al. 2023, 479.

¹⁶³ Szenthe et al. 2023, 479.

fülbevalóval is, melyek csak a 8. század második felétől jelennek meg. A 41. sírban található teljes egybetartozó övgranitúra készlete a temető legkülönállóbb darabja, egyedül ez az övvel ellátott sír keltezhető az övveretei alapján a 8.század középső harmadára. Kronológiai különállása jelentheti, hogy ez a sír is valójában sokkal későbbi, csak egy teljesebb garnitúrát kapott a halott a többiekhez képest, de erre a leletanyaga alapján semmi nem utal, csak a temető kontextusa alapján lehet egy narratíva. Ha viszont valóban a 8. század második harmadára keltezhető a temetkezés, akkor, amennyiben elfogadjuk a 23-24. és 26-27. sírok alternatív kronológiai besorolását, a 41. sír temetkezése akár alapító sír is lehet Szirákon. A korrespondencia elemzés alapján megállapított demográfiai eredmények és kulturális hagyományok tovább sejtetik a temető kései használatát. A sziráki temetőben az elemzés alapján 43 sír (ebből 2 gyereksír), tehát 62,3% női jellegű temetkezés, míg 13 sír, azaz 18,8% volt férfi jellegű. Ez a késő avar kor legutolsó fázisaira, vagy másnéven posztavar kori¹⁶⁴ fázisokra jellemző társadalmi jelenség, mely során az avar közösségek életében egy olyan társadalmi változás megy végbe, mely során a nők szerepe felértékelődött, mely a temetkezésekbe dominánsabb reprezentációjukat eredményezte a férfiakéhoz képest.¹⁶⁵ Ez a közösségi változás Szirákon jól megfigyelhető. Egy másik hagyomány beli jelenség a kések sírba helyezésének szokása. Tomka Péter alapján megfigyelhető jelenség, mely során a kés sírban elhelyezésének pozíciója és, hogy a halott melyik oldalán fekszik Szirákon is beigazolódott. A késő avar kor végére a férfiak esetében jobb oldalról bal oldalra kerül a kés, míg a nőknek jellemzőbben a bal oldalról a jobb oldalra kerül át itt is igaznak bizonyult.

Mind a nemek reprezentáltságának aránya, mind a kés elhelyezési tradíció az egész temetőben a késő avar kor legvégi hagyományokat mutatja. Emellett ha megnézzük nem lehet horizontális stratigráfiai egységeket létrehozni. Az egész temetőben egységesen és mindenhol egyszerre mutatkozik a késő avar kor végi leletanyag, a késő avar kor második felébe tartozó fülbevalók és drótékszerek uralják a temetkezéseket a késő avar kor 5. fázisára keltezhető övgarnitúrák sírokkal. A látszólag korábbra keltezhető néhány sír pedig szintén elszórva jelentkezik együtt a későbbi sírokkal, nem alkotnak külön csoportot a temetőben. Ezek alapján felvetnék egy olyan alternatívát, hogy esetleg az egész Sziráki temetőben csupán egy, vagy kettő kronológiai fázis található, melyek a késő avar kor második felére/végére és a posztavar korra datálhatóak.

¹⁶⁴ Faragó et al. 2022, 1; 13.

¹⁶⁵ Szenthe, 2021, 98., Szenthe, 2022, 51.

BIBLIOGRÁFIA

- B. Nagy K. 2003: *A Székkutas-kápolnadúlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Monographia Archeologica I. Szeged.
- Bálint Cs. 1995.: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai. Régészeti tanulmányok. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 8. Szeged.
- Bartošková, Andrea (1986). *Slovanské depoty železných předmětů v Československu*, Praha.
- Čilinská, Z. 1975.: Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská Archéologia* 23, 63–96.
- Daim, F. 1987: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Nö. Bécs.
- Daim, F. 2010.: Byzantine Belt Ornaments of the 7th and 8th Centuries in Avar Contexts. In: Entwistle, Ch. – Adams, N. (eds.): *'Intelligible Beauty'. Recent Research on Byzantine Jewellery*. British Museum Research Publication 178. Oxford. pp. 61–71.
- Dostál, Bořivoj (1966). *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*, Praha.
- Fancsalszky G. 2007: Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken. Budapest.
- Faragó N. et al. (2022): Dietary and cultural differences between neighbouring communities: A case study on the early medieval Carpathian Basin (Avar and post-Avar period, 7th-9th/10th centuries AD). *Journal of Archaeological Science: Reports*, Volume 42.
- Garam É. 1995: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period /567-829/ in Hungary. Vol. 3. Budapest.
- Hampel J. 1890: *Különfélék. A n. muzeum régiségosztálya az 1889. okt.-decz. évnegyedben*. Archaeológiai Értesítő X, 88.
- Hampel J. 1894: A régibb középkor emlékei Magyarhonban I. 134-135.
- Hesitation between Structural Transformation and the Persistent Nomadic Traditions (7th

- Horváth, Á.M. (2021) 'Női nemhez köthető tárgyak férfisírokban az avar kori Közép-Tisza-vidéken,' *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 2021, pp. 41–67.
- Kiss G. – Somogyi, P.: 1984: *Tolna megyei avar temetőik*. Dissertationes Pannonicae III. 2. Budapest.
- Klíma, B. F. (2000). Slovanské výšinné hradiště sv. Hypolita ve Znojmě – velkomoravské mocenské centrum JZ Moravy. In: Klíma, B. (red.). *Staroslovanská Morava. Sylaby přednášek ze semináře pro učitele ZŠ a SŠ. Drobné studijní texty – svazek 2*, Brno, 55-70.
- Klíma, B. F. (2009). Jedinečný archeologický objev na Hradišti sv. Hypolita ve Znojmě. In: *Sborník prací PdF Masarykovy univerzity, řada společenských věd č. 23*, 3-14.
- Kotowicz, Piotr N. (2018). *Early Medieval Axes from Territory of Poland*, Kraków.
- Kovrig I. 1963: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. *Archaeologia Hungarica* 40. Budapest.
- Lőrinczy G. – Rácz Zs. 2015: Tiszavasvári-Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. *A Nyíregyházi Múzeum Évkönyve*, 141-217.
- Luňák, Petr (2018). *Velkomoravské sekery*, Brno: Masarykova univerzita [dissertation].
- Mesterházy, K. (2023) 'Az S végű karika kialakulása és elterjedése,' *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 2023, pp. 187–213.
- Nejedlá, A., Vlasatý, T., Hošek, J. (2023). A new find of a Great Moravian decorated battle-axe head from Znojmo-Oblekovice. *Archaeologia historica* 48/1, 209-218.
- Pader, E. 1982: Symbolism Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains.
- Pósta B. 1895: Sziráki ásatások (Nógrád m.). *Archaeológiai Közlemények IX.*, 55-86.
- Rácz, Z. and Szenthe, G. (2009) 'Avar temető Hajdúnánás határában,' *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 2009, pp. 309–335.
- Siklósi Zs. (2014): Tiszavasvári-Kashalom-dűlőben és Hajdúnánás-Fürj-halom-járáson feltárt avar sírok radiokarbon keltezése. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 56. pp.229–236.
- Siklósi, Zs., Lőrinczy, G. (2017): A Pitvaros-víztározói késő avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes-analízise és régészeti értékelése. In: Bende, L. – Lőrinczy, G. – Major, B.

(szerk): Temetkezési szokások a Körös-Tisza-Maros közén az avar kor második felében = Bestattungsbräuche in der zweiten Hälfte der Awarenzeit im Gebiet zwischen Körös, Theiss und Maros. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 8. Budapest, 483–504.

Szalontai Cs. 2003: A Székkutas-kápolnadűlői avar kori temető öveinek elemzése. In: Bende, L. – Lőrinczy G. (szerk.): *B. Nagy Katalin. A Székkutas-kápolnadűlői avar temető. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei: Monographia Archeologica*. Szeged. 391-402.

Szenthe, G. 2019.: The 'Late Avar Reform' and the 'Long Eighth Century': A Tale of the 'long eighth century'. A tale of the hesitation between structural transformation and the persistent nomadic traditions (7th to 9th century AD). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 70/1 (2019) 215–250.

Szenthe G. 2020: *Növényi ornamentika a késő avar díszítőművészetben (Kr. u. 8. század – 9. század eleje)*. *Kultúrtörténeti tanulmányok*. Magyarországtudató Intézet kiadványai 3. Budapest.

Szenthe G. 2021: A késő avar kor mint régészeti problematika (Kr. u. 650/700-840/850). *Magyar Tudomány* 182 (2021). Különszám, 90-100.

Szenthe G. – Gáll E. 2022: *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8-10. századi Észak-Tiszántúlról*. *Archaeologia Hungarica* 52. Budapest.

Szenthe, G., Faragó, N. and Gáll, E. (2023) 'Chronological problems of the 7th–10th-century AD Carpathian Basin in light of radiocarbon data,' *Dissertationes Archaeologicae*, 3(11), pp. 443–492.

Szőke, B. M. 1992: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: Falko Daim (szerk): *Awarenforschungen II. Studien zur Archäologie der Awaren 4 – Archaeologia Austriaca Monographien 2*. Wien, 841–968.

Szőke B. 1994: Karoling-kori szolgálnépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalu I-II. *Zalai Múzeum* 5, 251-300.

Szőke B. M. - Müller R. 1996: Zalasabar-Borjúállás sziget. In: Költő, L – Vándor, T.: *Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992)*. Kaposvár – Zalaegerszeg, 135-143.

Szőke B. 2019: *A Karoling-kor Pannóniában*. Budapest.

Szücsi F. 2014: Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok: Baltafélék a 6-8. századi Kárpát-medencében. *Alba Regia* 42, Székesfehérvár. 113-186.

Szücsi, F. 2023.: The 9th Century Chronology under Fire? Remarks on the Chronology of the Spiral and Multiple S-Ended Pendants. In.: Mărginean, F., Romat, S., Bacuet-Crisan, D., Keve, L., Stanciu, I. (szerk): *Orbis Mediaevalis IV. The Power in the Middle Ages (7th – 14th Centuries)*. Cluj-Napoca – Budapest, 207-227.

Tomka P. 1972: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásához. *Arrabona* 14, 27-72.

Tórbágyi M., Tóth Cs. (2011) : Numizmatika. In: Gróf, P. –Horváth, F. – Kulcsár, V. – F. Romhányi, B. – Tari, E. –T. Bíró, K – Müller, R. (szerk.): *Régészeti Kézikönyv*. Budapest. 417–436.

Török, Gy. 1973: *Sopronkőhida IX. századi temetője*. Fontes Archaeologici Hungariae 15. Budapest.

Vida T. 2003.: A korai és közép avar kor. In: Visy Zs. (szerk): *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest. pp. 302–308.

Zábojník, J. 1991: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs. Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Khaganats. In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo vcasnom stredoveku*. Red.: Zlata Cilinská. Nitra, 219-321.